

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ СТОЛИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА
Факультет суспільно-гуманітарних наук
Кафедра історії України

ДИПЛОМНА РОБОТА

на тему:

Київ і Харків у житті та діяльності Дмитра
Багалія

Спеціальність: 032 Історія та археологія
Рівень вищої освіти: перший бакалаврський

Виконав:

Пилипончик Катерина Вячеславівна
студентка групи ІСб-1-22-4.0д

Науковий керівник:

Тарасенко Ольга Олексіївна,
доцент кафедри історії України,
кандидат історичних наук, доцент

Київ – 2026

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Джерельна база та історіографія дипломної роботи.....	5
1.1. Джерельна база дипломної роботи.....	5
1.2. Історіографія дипломної роботи	8
Розділ 2. Київ у житті гімназиста, студента, історика, дослідника, громадянина Дмитра Багалія в 1857 – 1882 рр.	11
Розділ 3. Харків у житті та діяльності Дмитра Багалія у 1883 – 1919 рр.....	19
Розділ 4. Харків у радянський період життя та діяльності Дмитра Багалія в 1920 – 1932 рр.	43
Висновки.....	61
Список джерел та літератури	66
Додатки	72

ВСТУП

Актуальність. Дмитро Багалій, видатний український історик, краєзнавець, громадський та політичний діяч, організатор науки, професор та ректор Харківського університету, один із фундаторів, академік Української академії наук, упорядник першого повного зібрання творів Григорія Сковороди, дійсний статський радник, заслужений професор і ректор Харківського університету, тричі обраний від Російської академії наук у 1906 – 1914 рр. членом Державної Ради, голова Харківської міської думи та міський голова Харкова у 1914 – 1917 рр., почесний член Російської академії наук та дев'яти університетів Російської імперії, лауреат Уварівської премії, видатний вчений, історик, блискучий лектор, визначна громадська особистість.

Життєвий шлях та різнопланова діяльність Дмитра Багалія, що реалізувалися у *Києві та Харкові*, викликають зацікавлення істориків другої чверті ХХІ ст. і складають *актуальність теми дослідження*.

Дмитро Багалій посів почесне місце на вершині української історичної науки кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. Він був авторитетний науковець, знаний і шанований багатьма відомими діячами своєї доби, відзначався широтою наукових інтересів, ерудованістю і надзвичайною відданістю улюбленій роботі. Життя Дмитра Багалія – це приклад взаємообумовленого впливу різноманітних видів громадської діяльності та наукової творчості.

Об'єкт дипломної роботи: персоналія Дмитра Багалія.

Предмет дипломної роботи: життя і наукова діяльність Дмитра Багалія у Києві та Харкові.

Мета дипломної роботи: дослідити місце і роль Києва та Харкова у житті та науковій діяльності Дмитра Багалія.

Завдання дипломної роботи:

1. Вивчити роль і місце Києва у житті гімназиста, студента, історика, дослідника, громадянина Дмитра Багалія в 1857 – 1882 рр.
2. Вивчити роль і місце Харкова у житті та діяльності Дмитра Багалія у 1883 – 1919 рр.
3. Вивчити роль і місце Харкова у радянський період життя та діяльності Дмитра Багалія в 1920 – 1932 рр.

Методи дослідження. Дипломна робота ґрунтується на засадах історизму, об'єктивності та системності. Використано загальнонаукові методи – аналітичний, синтетичний, класифікації, логічний та ретроспективний, історичні – історико-порівняльний, проблемно-хронологічний та біографічний.

Хронологічні межі: роки життя Дмитра Багалія (1857 – 1932).

Територіальні межі: міста Київ та Харків.

Структура дипломної роботи складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних 24 джерел та 29 найменувань літератури, 13 додатків, 71 сторінки основного тексту без додатків.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДИПЛОМНОЇ РОБОТИ

1.1. Джерельна база дипломної роботи

Джерельну базу дипломної роботи склали наукові праці Дмитра Івановича Багалія, про які ми згадуємо у дипломній роботі. Це перша надрукована праця студента Багалія «История Льва Диякона как источник для русской истории»¹, магістерська дисертація «История Северской земли до половины XIV века»², за яку Дмитро Багалій отримав Пироговську премію і навколо якої відбулася полеміка у зв'язку із рецензією Івана Линниченка, докторська дисертація Дмитра Багалія «Очерки из истории колонизации степной окраины Московского государства»³, праця «Магдебургское право в Левобережной Малороссии»⁴, розвідка «Просветительная деятельность Василия Назаровича Каразина (1773 – 1842 г.)»^{5,6}, твори Григорія Сковороди, зібрані Дмитром Багалієм та під його редакцією⁷, промова Дмитра

¹ Багалей Д. История Льва Диякона как источник для русской истории. *Университетские известия*. 1878. № 5.

² Багалій Дмитро. История Северской земли до половины XIV века. Киев, 1882. 329 с.

³ Багалій Д.І. Очерки из истории колонизации степной окраины Московского государства. Москва: Университетская тип., 1887. 634 с.

⁴ Багалей, Дмитрий. Магдебургское право в Левобережной Малороссии. Санкт-Петербург: Тип. В.С. Балашева, 1892. 55 с.

⁵ Багалей, Д. Просветительная деятельность Василия Назаровича Каразина (1773 – 1842 г.). *Записки Харьковского университета*, 1893. С. 81 - 111.

⁶ Багалей, Дмитрий. Просветительная деятельность Василия Назаровича Каразина: (речь, сказан. 8 нояб. 1892 г. по случаю 50-летия со дня кончины Каразина). Харьков: Тип. А. Дарре, 1893. 31 с.

⁷ *Сочинения Григория Саввича Сковороды*. (1794 – 1894 год: с портр. его, видом могилы и снимками почерка / собр. и ред. Д.И. Багалеем. Харьков: Тип. губерн. правления, 1894.

Багалія про життя та діяльність Григорія Сковороди до сторіччя від дня смерті філософа⁸, праця Дмитра Багалія про історію Харківського університету за невиданими матеріалами, том 1, за 1805 – 1815 рр.⁹ та том 2 за 1815 – 1835 рр.¹⁰, короткий нарис історії харківського університету за перші сто років його діяльності, украдений Дмитром Багалієм разом із Миколою Сумцовим та Владиславом Бузескулом¹¹, історична монографія Дмитра Багалія та Дмитра Міллера про історію міста Харкова за 250 років його існування¹², промова Дмитра Багалія у міській думі Харкова під чай його обрання на посаду харківського міського голови – мера Харкова¹³, вступна статтею Дмитра Багалія у зібранні творів Григорія Сковороди до 120 роковин із дня його

[14], СХХХІ, 132, 352 с.: ил. 7 том «Сборника Харьковского историко-филологического общества».

⁸ *Григорий Саввич Сковорода: его учение, жизнь и значение:* (речь, произнес. в публ. заседании Харьков. ист.-филол. о-ва, по случаю исполнившегося 29 окт. 1894 г. столетия со дня смерти этого философа) / Д.И. Багалей. Харьков: Тип. губерн. правления, 1896. 4, 16 с.

⁹ *Багалей, Дмитрий.* Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам). Т.1 (1802 – 1815 г.). Харьков: Паровая Типография и Литография Зильберберг, 1893 – 1898. 1204 с.

¹⁰ *Багалей, Дмитрий.* Опыт истории Харьковского университета: (по неизд. материалам) / проф. Д.И. Багалей. Харьков: Паровая типография и литография М. Зильберберга и С-вья, 1898 – 1904. Т.2: С 1815 по 1835 год. 1904. VI, 1136 с.

¹¹ *Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805 – 1905)* / сост.: Д.И. Багалей, Н.Ф. Сумцов, В.П. Бузескул. Харьков: Тип. Адольфа Дарре, 1906. VIII, 329, XIV с., 4 л. ил.

¹² *Багалей, Д.И., Миллер Д.П.* История города Харькова за 250 лет его существования (с 1655-го по 1905-й год): ист. моногр. Харьков: Паровая тип. и литогр. М. Зильберберг и С-вья, 1905 – 1912. Т.1: XVII – XVIII вв. 1905. II, 568 с.: ил., пл. Т. 2: XIX-й и начало XX-го века. 1912. 973 с.: табл.

¹³ *Багалей Д.И.* Речи в Харьковской городской думе при избрании и вступлении в должность харьковского городского головы. Харьков, 1915.

смерті¹⁴, промова Дмитра Багалія до громадян Харкова у червні 1917 р.¹⁵, праця «Історія Слободської України»¹⁶ та перевидання цієї праці у 2019 р.¹⁷, праця «Заселення південної України (Запорожжя й Новоросійського краю) і перші початки її культурного розвитку»¹⁸, «Нарис української історіографії. Том 1. Вип 1: Літописи»¹⁹, «Нарис української історіографії. Том 1. Вип 2: Джерелознавство»²⁰, праця «Український мандрований філософ Гр[игорій] Сав[ич] Сковорода»²¹, «Автобіографія: п'ятдесят літ на сторожі української науки та культури» Дмитра Багалія²², «Нарис історії України: На соц.-екон. ґрунті. Т.1: Історіографічний вступ і доба натурального господарства»²³, вибрані праці Дмитра Багалія у 6 томах, видані у 1999 р.²⁴.

¹⁴ *Издание сочинений Г.С. Сковороды и состоящие в связи с ними исследования о нем: к 120-й годовщине со времени его кончины: (1794 – 1914 гг.): I – VIII /Д.И. Багалей. Петроград: Тип. имп. Акад. наук, 1915. 58 с.*

¹⁵ *Багалей, Д.И. К гражданам Харькова. Известия Харьковского городского совета рабочих и солдатских депутатов. 1197. № 71. 1-14 июня; Издания Харьковской городской Думы. 1917. № 1-3. С.59-61.*

¹⁶ *Багалій, Д.І. Історія Слободської України. Харків: Союз, 1918. 308, [2] с., 71 мал., 2 к.*

¹⁷ *Багалій, Д.І. Історія Слободської України. Передм., комент. В.Л. Маслійчук; упоряд. О.О. Савчук. Харків: Олександр Савчук, 2019. XXXI, [1], 399 с.: [74 іл., 2 мапи]. Бібліогр.: с. 301 - 306.*

¹⁸ *Багалій, Д.І. Заселення південної України (Запорожжя й Новоросійського краю) і перші початки її культурного розвитку. Харків: Союз, 1920. 112 с.*

¹⁹ *Багалій, Д. Нарис української історіографії. Т.1: Літописи. Вип. 1. Київ: Друкарня Всеукраїнської академії наук, 1923. 140 с. (Збірник історично-філологічного відділу Української академії наук. № 1).*

²⁰ *Багалій, Дмитро. Нарис української історіографії. Т.1. Вип. 2: Джерелознавство. Київ: З друкарні Української академії наук, 1925. 108 с.*

²¹ *Багалій, Д.І. Український мандрований філософ Гр[игорій] Сав[ич] Сковорода. Харків: Держвидав України, 1926. 397 с. : іл., портр. Бібліогр.: с. 377 - 393.*

²² *Багалій, Дмитро. Автобіографія: п'ятдесят літ на сторожі української науки та культури. Українська академія наук. Київ: З друкарні Української академії наук, 1927. 163 с.*

²³ *Багалій, Дмитро. Нарис історії України: На соц.-екон. ґрунті. Т.1: Історіографічний вступ і доба натурального господарства /акад. Д.І. Багалій. Харків: Держ. вид-во України, 1928. 388 с.*

²⁴ *Багалій Д.І. Вибрані праці: У 6 т. Т 1: Автобіографія. Ювілейні матеріали. Бібліографія /Д.І. Багалій; НАН України. Ун-т укр. археогр. та джерелознавства ім. М.С. Грушевського*

1.2. Історіографія дипломної роботи

Історіографію дипломної роботи склали праці, які ми проаналізували. Зокрема, життєвий шлях і діяльність Дмитра Багалія окреслені у працях Володимира Кравченка^{25, 26, 27, 28}, Олени Богдашиної^{29, 30}, Нелі Герасименко³¹, у біографії Дмитра Багалія на сайті Київського національного університету імені Тараса Шевченка³², у біографії та діяльності Дмитра Багалія як ректора на сайті Харківського університету імені Василя Каразіна³³, як історика у праці Б.К. Мигеля та Ю.І. Журавського³⁴ та професора цього закладу³⁵.

(Харк. філ.), ХГІ «НУА», Нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. Харків: ХГІ «НУА»; Золоті сторінки, 1999. 600 с.

²⁵Кравченко, В.В. Д.И. Багалей: Научная и общественно-политическая деятельность. Харьков, 1990. 176 с.

²⁶Кравченко, В.В. Д.И. Багалій в світлі й тіні своєї «Автобіографії». *Вибрані праці*: у 6 т. Харків, 1999. Т.1.

²⁷Кравченко, В.В. «Славних прадідів великих...». Передмова /В. Кравченко Д. Багалій. Історія Слобідської України. Харків, 1990. С. 6 - 12.

²⁸Кравченко, В.В. Дмитро Іванович Багалій та його доба. Дмитро Іванович Багалій – професор Харківського університету: Бібліографічний покажчик. Харків, 1992.

²⁹Богдашина, О.М. Слобідський літописець історії України Д.І. Багалій. *Український історичний журнал*, № 1, 2008. С. 88-112.

³⁰Богдашина, О.М. Діяльність Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури імені акад. Д.І. Багалія (1921– 1934 рр.). Харків: ХДПУ, 1994. 196 с.

³¹Герасименко, Н.О. Багалій Дмитро Іванович. *Енциклопедія історії України*: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Інститут історії України НАН України. Київ: Наук. думка, 2003. Т. 1: А- В. С. 159-161. http://www.history.org.ua/?termin=Bahaliy_D

³²Багалій Дмитро Іванович. Сайт КНУ ім. Т. Шевченка. <http://www.univ.kiev.ua/ua/geninf/osobystosti/bagaliy/>.

³³Багалій Дмитро Іванович.(1857–1932). Історик в Харківському університеті: 1883–1927. Ректор. 1906–1911. http://www.univer.kharkov.ua/ua/general/our_university/rectors?cat=23&ofs=0.

³⁴Мигель, Б.К., Журавский, Ю.И. Д.И. Багалей как историк Харьковского университета. *Вестник Харьковского университета*. 1983. № 238. С. 40-48.

³⁵Дмитро Іванович Багалей – професор Харківського університету: Бібліогр. покажч. / Упоряд.: Ю.Г. Шевченко, Р.А. Ставинська, М.Г. Швалб. Харків, 1993.

Характеристика викладачів Другої київської гімназії Олександра Русова та Никифора Тумасова, які вплинули на формування гімназиста Багалія, подана у праці Влада Каганова «Киевская Вторая мужская гимназия. Преподаватели»³⁶. Важлива інформація про товариша по гімназії Левка Дейча³⁷, з яким Дмитро читав заборонену літературу.

Рецензія Петра Голубовського³⁸, праця Олексія Толочка³⁹ та рецензія Івана Линниченка⁴⁰ розглядають історію захисту Дмитром Багалієм магістерської дисертації.

Праці Віктора Барвінського аналізують роботи Дмитра Багалія з історії Малоросії⁴¹ та характеризують його як історика Слобідської України⁴². Про історика як про дослідника історії Слобожанщини оповів Петро Пиріг⁴³. Роботу Дмитра Багалія в Харківському історичному архіві розкриває праця Іванова Е.М.⁴⁴

³⁶ Каганов, Влад. Киевская Вторая мужская гимназия. Преподаватели.

<https://www.proza.ru/2016/05/22/2075>.

³⁷ Дейч Лев Григорович. https://uk.wikipedia.org/wiki/Дейч_Лев_Григорович.

³⁸ Голубовский, П. [Рец. на кн.]: Багалей Д. История Северской земли до половины XIV ст. Киевская старина. 1882. Кн. 6. С. 519-523.

³⁹ Толочко, О.П. Дві не зовсім академічні дискусії: І.А. Линниченко, Д.І. Багалій, М.С. Грушевський. Український археографічний щорічник: Нова серія, вип. 2. Київ, 1993. С. 92-103.

⁴⁰ Линниченко, И. [Рец. на кн.]: Голубовский П. История Северской земли до пол. XIV ст. Багалей Д. История Северской земли до пол. XIV ст. Журнал Министерства народного просвещения. 1883. № 5. С. 163-203.

⁴¹ Барвинський, В.А. Труды Д.И. Багалей по истории Малоросии. Сборник Харьковского историко-филологического общества. 1911. Т. 20. С. 42-47.

⁴² Барвінський, В.О. Дмитро Іванович Багалій як історик Слобідської України. Ювілейний збірник на пошану академіка Д.І. Багалія. Київ, 1927. С. 179-192.

⁴³ Пиріг, Петро. Д. І. Багалій як дослідник історії Слобожанщини. Академія пам'яті професора Володимира Антоновича. Київ, 1994. С. 193-201.

⁴⁴ Иванов, Е.М. Харьковский исторический архив. Сборник Харьковского историко-филологического общества. 1905. Вып. 14. С. 75-108.

Українське культурне життя Харківського університету за період ректорства Дмитра Багалія вивчала Тетяна Коломієць⁴⁵.

Про Дмитра Багалій в українському національному русі кінця ХІХ – початку ХХ ст. розповів Григорій Стариков⁴⁶.

Постать академіка Дмитра Багалія як носія української академічної традиції Києва у Харківському університеті дослідила Анна Процик⁴⁷.

Активну участь Дмитра Багалія в Історико-філологічному товаристві при Харківському університеті висвітлив Микола Сумцов⁴⁸.

Ювілейний збірник, виданий на пошану та з нагоди семидесятої річниці життя та п'ятидесятої річниці наукової діяльності академіка Дмитра Багалія у 1927 р.⁴⁹, містить чимало інформації про його життя та наукову діяльність.

Інформація про життя і спадщину Дмитра Багалія розміщена на сайті Міжнародного культурного порталу «Експеримент»⁵⁰.

Проаналізовані джерельна база та історіографія теми дипломної роботи дозволили виконати її мету – дослідити місце і роль Києва та Харкова у житті та науковій діяльності Дмитра Багалія.

⁴⁵ Коломієць Т.В. Українське культурне життя Харківського університету за час ректорства Д.І. Багалія. *Багаліївські читання в НУА: Д.І. Багалій і культура Слобідської України*. Ч. 3. Харків, 2000. С. 25-28.

⁴⁶ Стариков, Григорій. Д.І. Багалій і український національний рух кінця ХІХ – початку ХХ ст. *Сумська старовина*. 2008. № XXIV. С. 137-145.

⁴⁷ Процик, Анна. Академік Дмитро Іванович Багалій – носій української академічної традиції Києва у Харківському університеті. *125 років київської української академічної традиції*. Нью-Йорк, 1993. С. 265-278.

⁴⁸ Сумцов Н.Ф. Двадцятипятилетие Историко-филологического общества при императорском Харьковском университете. *Сборник Харьковского историко-филологического общества*. 1905. Т. 14.

⁴⁹ Ювілейний збірник на пошану академіка Дмитра Івановича Багалія: З нагоди сімдесятої річниці життя та п'ядесятих роковин наукової діяльності. Київ, 1927. 1188 с.

⁵⁰ Дмитро Багалій: життя і спадщина видатного українського історика. *Міжнародний культурний портал Експеримент*: <https://md-eksperiment.org/post/20240902-dmytro-bahaliy-zhyttja-i-spadshchyna-vydatnoho-ukrayinskoho-istoryka>

РОЗДІЛ 2

Київ у житті гімназиста, студента, історика, дослідника, громадянина Дмитра Багалія у 1857 – 1882 рр

«Моя українізація не була примусовою, а мала стихійний характер і закінчилася за студентських років до 1880 р. Відтоді з мене назавжди вже зробився цілком свідомий українець»

Дмитро Багалій

Дмитро Іванович Багалій народився 26 жовтня (7 листопада) 1857 р. в м. Києві у ремісничій сім'ї на вул. Спаській на Подолі. Маленький хлопчик був названий на честь святого Димитрія, святці якого припадають на 8 листопада. Був охрещений у Свято-Дмитріївському храмі. Вчений вважав своє прізвище тюркомовного походження та перекладав як "ясний" чи "дорогий"⁵¹.

Д.І. Багалій в «Автобіографії» 1927 р. докладно описує своє дитинство. Його дід та прадіди, як свідчить сам Д.І. Багалій, були рибалками, батько займався лимарством⁵². Мати померла, коли йому виповнилося чотири роки. Батько одружився вдруге. А вихованням маленького Дмитра займалася рідна тітка, сестра матері. У багатодітній сім'ї Старицьких, де двоюрідні сестри разом зі своєю матір'ю займалися шитвом селянських кожухів, а двоюрідні брати Дмитра Багалія – золотарством та чоботарством, підліток Дмитро

⁵¹ Багалій, Д. І. Автобіографія: П'ятдесят літ на сторожі української науки та культури. Київ, 1927. С. 9.

⁵² Лимарство, розм. римарство – це кустарний промисел, виробництво з вичиненої шкіри-сириці (лимарщини) дрібних шкіряних речей (кінської збруї, ременів, гаманців, рукавичок тощо). Майстрів, що займалися лимарством, називали лимарями, шорниками (розм. «римарі»).

Багалій також знайшов свій промисел – рибальство на Дніпрі, а зловлену ним рибу використовували в їжу або продавали⁵³.

Дмитро Багалій писав, що у сім'ї Старицьких і серед бурсаків-квартирантів було прийнято розмовляти українською мовою (дещо змішаною з російською) та співати українських пісень. Крім того, Дмитро Багалій, маючи від природи добрий тенорський голос, співав в аматорських гуртках, гімназичних хорах та у церковному хорі київського митрополита⁵⁴.

У 1865 – 1869 рр. Дмитро успішно навчався у приходській школі, потім у 1868 – 1872 рр. у прогімназії на Подолі. У 1872 – 1876 рр. він навчався у Другій київській гімназії. У старших класах гімназії він займався репетиторством. Головним фінансовим засобом існування Дмитра Багалія довгий час залишалася оренда флігеля. Флігель (спадок від матері) здавався бурсакам – студентам Київської семінарії⁵⁵.

У Другій київській гімназії найбільший вплив на Дмитра мали вчителі О.О. Русов та Н.С. Тумасов.

Український земський статистик, етнограф, фольклорист і громадський діяч, чоловік Софії Русової, Олександр Олександрович Русов (1847 – 1915) народився у Києві, закінчив Другу київську гімназію, завершив навчання на історико-філологічному факультеті Університету Св. Володимира у 1868 р. декілька років викладав у Другій київській гімназії. Під час навчання в університеті Олександр Русов був членом Старої громади, до якої його ввів Михайло Драгоманов. Як вчитель давньогрецької мови О.О. Русов проводив історичні екскурсії для учнів Другій київській гімназії по Києву.

⁵³ *Багалій, Д.І.* Автобіографія. С. 9, 10.

⁵⁴ *Там само.* С. 12, 28-29.

⁵⁵ *Там само.* С. 9, 10, 15.

Письменник, історик, професор російської історії Київської духовної академії Никифор Степанович Тумасов (1838 – 1887) закінчив у 1863 р. історико-філологічний факультет Університету Св. Володимира і в 1864 р. викладав у Другій київській гімназії географію. Він є автором нарисів про Другу київську гімназію. У 1870 р. він викладав в гімназії історію. Саме тоді проявився його талант як вчителя. За спогадами учнів, уроки історії Никифора Тумасова завжди були святом для учнів. Він володів великими знаннями, даром живого і захоплюючого слова, вмів налаштувати своїх учнів на добрі справи. Здавши магістерський іспит, він у 1872 р. захистив дисертацію і у 1873 р. отримав місце штатного доцента стародавньої історії в Київській Духовній Академії, де і викладав цей предмет протягом 11 років, до початку 1886 р.⁵⁶

Дмитро Багалій в «Автобіографії» наголошує, що саме завдяки вчителю історії Другої київської гімназії Никифору Степановичу Тумасову він вирішив навчатися на історико-філологічному факультеті Університету Св. Володимира.

Гімназист Дмитро Багалій читав різноманітну літературу, іноді і заборонену, разом зі своїм однокласником, товаришем, майбутнім революціонером Левком Дейчем⁵⁷.

⁵⁶Каганов, Влад. Киевская Вторая мужская гимназия. Преподаватели.

<https://www.proza.ru/2016/05/22/2075>.

⁵⁷ Левко Григорович Дейч (1855–1941), відомий діяч міжнародного соціалістичного руху, один із засновників марксистської групи «Визволення праці», один із лідерів РСДРП, історик. Навчався у Першій, а згодом у Другій київських гімназіях. У 1874 р. брав участь у «ходінні в народ». У 1876 р. був заарештований, втік, перейшов на нелегальне становище. У 1877 р. він був одним із організаторів так званої Чигиринської змови – виступу селян Чигиринського повіту, спровокованого підбленою царською грамотою. Був арештований, у травні 1878 р. втік з київської в'язниці до Швейцарії. В 1879 р. приїхав до Санкт-Петербурга, став членом революційної організації «Земля і воля», після її розколу – організації «Чорний переділ». У 1880 р. емігрував. Разом із Георгієм Плехановим, Павлом Аксельродом брав участь у створенні першої російської марксистської групи

В «Автобіографії» Дмитро Багалій наводить перелік книг, які він читав у гімназійні та університетські роки. Серед авторів: В.Г. Белінський, Д.І. Писарєв, М.О. Добролюбов, М.Г. Чернишевський, П.Л. Лавров (Міртов), В. В. Берві-Флеровський, Г. Спенсер, П. Прудон, Л. Бюхнер, К. Маркс та ін.⁵⁸.

Дмитро Багалій у 1906 р. відзначав вплив прогресивних авторів на формування його просвітницьких переконань у 1870-х роках: «Тверде ж принципіальне обґрунтування ідеї необхідності для будь-якої освіченої людини так чи інакше сплатити свій борг рідному народові мені, як й іншим сучасникам моїм – українській молоді 70-х років, – дала тодішня визвольна література, критика та публіцистика»⁵⁹.

Прибуток від невеличкого дерев'яного флігеля (материнської спадщини) допоміг Дмитрові Багалію здобути початкову освіту, виняткове працелюбство та природні здібності дали йому змогу закінчити 1876 р. Другу київську гімназію із золотою медаллю.

У 1876 – 1880 рр. Дмитро Багалій навчався на історичному відділі історико-філологічного факультету Університету Св. Володимира у Києві. Після закінчення університету Дмитро Багалій був залишений при Київському університеті стипендіатом для підготовки до професорського звання з російської історії. У спогадах та в інших розвідках Дмитро Іванович

«Визволення праці» у Швейцарії у 1883 р. У 1884–1901 рр. перебував на каторзі. Із 1903 р. – один із лідерів меншовиків. У 1907–1917 рр. на еміграції. Після Лютневої революції повернувся до Росії. До Жовтневої революції поставився негативно, від політичної діяльності відійшов, працював над виданням літературної спадщини Плеханова. Опублікував спогади «За півстоліття», монографію «Роль євреїв в російському революційному русі». З 1928 р. – персональний пенсіонер.

Дейч Лев Григорович https://uk.wikipedia.org/wiki/Дейч_Лев_Григорович.

⁵⁸ Багалій, Д.І. Автобіографія. С. 26, 29, 35.

⁵⁹ Профессор Дмитрий Иванович Багалей: К двадцатипятилетней годовщине его учено-педагогической деятельности. Харьков, 1906. С. 24.

з особливою теплою згадував про навчання в університеті протягом 1876 – 1880 рр., насамперед про свого наукового керівника В.Б. Антоновича. Саме професор Антонович залучив здібного студента до архівних розшуків, археологічних розкопів, археографічної роботи⁶⁰.

Володимир Кравченко дав оцінку відносин вчителя та учня: «Вплив В.Б. Антоновича на Д.І. Багалія був настільки глибоким і всеохоплюючим, що доцільно було б говорити про певну духовну і ментальну спорідненість цих двох представників різних поколінь української інтелігенції»⁶¹.

Професори Університету Св. Володимира В.Б. Антонович та В.С. Іконников спричинили значний вплив на формування джерелознавчої й історіографічної культури Д.І. Багалія. Дмитро Іванович підкреслив бібліографічну обізнаність В.С. Іконникова, вплив його спецкурсу з російської історіографії, пізніше «Опыта русской историографии» на формування його наукових інтересів, потім на читання лекцій з історіографії у Харківському університеті⁶². З особливо великою повагою та вдячністю історик в «Автобіографії» згадує також професорів І.В. Лучицького та Ф.Я. Фортинського⁶³.

Дмитро Багалій брав участь у студентському виступі (грудень 1876 р.) проти грубощів викладача латині І.В. Цветаєва (батька поетеси М.І. Цветаєвої). У результаті конфлікту Дмитро Багалій разом з іншими 9 першокурсниками був на півроку виключений із Київського університету⁶⁴. Сам учений в «Автобіографії» писав у 1927 р., що у самій "антицетаївській"

⁶⁰ Богдашина, О.М. Слобідський літописець історії України Д.І. Багалій. С. 90.

⁶¹ Кравченко, В.В. Д.І. Багалій в світлі й тіні своєї «Автобіографії». С. 10.

⁶² Багалій, Д.І. Автобіографія. С. 22, 31.

⁶³ Там само. С. 18, 23.

⁶⁴ Богдашина, О.М. Слобідський літописець історії України. С. 90.

демонстрації участі він не брав, але на університетському суді він заявив про своє співчуття іншим першокурсникам⁶⁵.

Для того, щоб перший рік навчання не пропав, другий семестр Дмитро Багалій закінчував у Харківському університеті, із яким через деякий час назавжди буде пов'язано його життя. У переході до Харківського університету у січні 1877 р. йому допоміг київський професор О.Ф. Кістяківський. Із лекцій викладачів Харківського університету Дмитро Багалій виділяв своєрідною формою та глибиною викладання матеріалу підготовчий курс професора О.О. Потебні⁶⁶.

Про прогресивні погляди Дмитра Багалія свідчила його активна участь у молодіжній організації «Кіш», яка займалася просвітницько-культурницькою «роботою, а її члени виступали за національні права українського народу під гаслами просвітництва». У цій організації Дмитро Іванович познайомився зі своєю майбутньою дружиною Марією Василівною Олександрович (1858 – 1931). Логічним для українофіла був вступ Дмитра Багалія у 1880 р. до Старої громади. Участь у цих двох організаціях остаточно сприяла формуванню помірно прогресивних, ліберальних, культурницьких поглядів Д.І. Багалія⁶⁷.

Дмитро Багалій був активним учасником українських студентських гуртків і Старої громади. На цьому ґрунті відбулося його зближення із В.Б. Антоновичем, послідовна підтримка з боку якого відіграла винятково важливу роль на початковому етапі наукової та громадської діяльності Дмитра Багалія⁶⁸.

⁶⁵ Багалій, Д.І. Автобіографія. С. 23.

⁶⁶ Богдашина, О.М. Слобідський літописець історії України. С. 90.

⁶⁷ Там само.

⁶⁸ Багалій Дмитро Іванович (1857–1932). <http://www.univ.kiev.ua/ua/geninf/osobystosti/bagaliy/>

У 1878 р. Після поверення до Києва Дмитро Багалій опублікував в «Университетских известиях» свою першу наукову працю «История Льва Диякона как источник для русской истории»⁶⁹.

Дмитро Багалій успішно закінчив історико-філологічний факультет Університету Св. Володимира у травні 1880 р. Він був залишений стипендіатом для підготовки до професорського звання. Професор Антонович запропонував Дмитру Багалію обрати темою магістерської дисертації середньовічну історію Сіверської землі. Захист дисертації Д.І. Багалія «История Северской земли до пол. XIV столетия»⁷⁰ відбувся в Університеті Св. Володимира 26 вересня 1882 р. Рецензії обох опонентів – професорів В.Б. Антоновича та В.С. Іконникова були схвальні. За дореволюційною університетською традицією науковий керівник міг виступити як офіційний опонент. Також була опублікована схвальна рецензія одного з учнів В.Б. Антоновича П.В. Голубовського⁷¹.

Рецензія іншого учня В.Б. Антоновича І.А. Лінниченка, в якій містилися переконливі докази широкого запозичення магістром Багалієм досліджень інших авторів⁷², завдала серйозного удару по репутації молодого вченого. І.А. Лінниченко подав до друку рецензію після захисту Д.І. Багалія. Рецензія І.А. Лінниченко вийшла у світ через півроку після обрання Дмитра Івановича доцентом Харківського університету. Пізніше Д.І. Багалій визнавав, що його

⁶⁹ Багалей, Д. История Льва Диякона как источник для русской истории. *Университетские известия*. 1878. № 5.

⁷⁰ Багалей, Д. История Северской земли до половины XIV века. Киев, 1882. 329 с.

⁷¹ Голубовский П. [Рец. на кн.]: Багалей Д. История Северской земли до половины XIV ст. *Киевская старина*. 1882. Кн. 6. С. 519.

⁷² Лінниченко І. [Рец. на кн.]: Голубовский П. История Северской земли до пол. XIV ст.; Багалей, Д. История Северской земли до пол. XIV ст. *Журнал Министерства народного просвещения*. 1883. № 5. С. 163-203.

Детальніше див.: Толочко О.П. Дві не зовсім академічні дискусії (І.А. Лінниченко, Д. І. Багалій, М. С. Грушевський). С. 92-103.

магістерську дисертацію було написано «занадто спішно і не досить перевірено»⁷³.

Після захисту магістерської дисертації Дмитро Багалій у травні 1883 р. був обраний штатним доцентом кафедри російської історії Харківського університету. Дмитро Багалій пояснює свій переїзд до Харкова особистими міркуваннями та намаганням прогресивних кіл Києва та Харкова перенести до Харкова українську ідеологію Київської Старої громади і Молодої громади Коша⁷⁴. Як відзначила Олена Богдашина, один із діячів київської Старої громади О.Ф. Кістяківський у щоденнику занотував: «Київська метрополія посилає Багалія єпископом до Харкова для організації тамтешньої церкви»⁷⁵. Тому не випадково, що лідер Старої громади В.Б. Антонович сприяв обранню Дмитра Багалія (не тільки як свого учня, а й як свідомого українофіла) на посаду доцента у найстарішому у підросійській Україні університеті⁷⁶.

Підсумуємо. Київський період життя та діяльності Дмитра Багалія тривав від його народження у 1857 р., у період його навчання у прогімназії, Другій київській гімназії, на історико-філологічному факультеті Університету Св. Володимира, відзначився захистом магістерської дисертації «История Северской земли до пол. XIV столетия» у 1882 р., що дало йому можливість бути обраним штатним доцентом кафедри російської історії Харківського університету. Отже, 1857 – 1882 рр. стали часом становлення та формування гімназиста, студента, історика, дослідника, громадянина Дмитра Багалія.

⁷³ Багалій, Д.І. Автобіографія. С. 34.

⁷⁴ Богдашина, О.М. Слобідський літописець історії України. С. 91.

⁷⁵ Там само.

⁷⁶ Там само.

РОЗДІЛ 3

Харків у житті та діяльності Дмитра Багалія у 1883 – 1919 рр.

«Я органічно, самими міцними узами пов'язаний з м.Харковим. Йому я присвятив всю свою громадську діяльність, починаючи з 1884 р.»

Дмитро Багалій

«Праця над історією різних харківських установ, яку я доводив постійно до новітніх часів, підводила мене звичайно до безпосередньої керівничої роботи в них. Так було в університеті, міському самоврядуванні тощо»

Дмитро Багалій

Переїзд Дмитра Багалія до Харкова став вагомою віхою в житті молодого вченого, який переїхав до нового міста вже одружений. Цей переїзд також мав велике значення і для Харкова.

На думку Олени Богдашиної, цілком поміркована та лояльна до влади культурницько-просвітницька діяльність Дмитра Багалія у дореволюційний період сприймалася як українофільська та викликала критику із боку реакційних і консервативних сил⁷⁷, хоча вона мала подвійний стандарт. Дослідниця погоджується із думкою В.В. Кравченка: «У цілому українська самосвідомість Дмитра Багалія до 1917 р. не входила в суперечність із "загальноросійською", існуючи на засадах подвійної лояльності. Його праці з української тематики легко вкладалися в річище історичного краєзнавства чи то обласництва, а національне почуття, принаймні ззовні, не виходило за рамки багатовікової традиції "незлитності та нероздільності" трьох етнічних

⁷⁷ Богдашина, О.М. Слобідський літописець історії України. С. 91.

гілок східнослов'янського древа: "малоросів", "великоросів" та "білоросів". Громадська діяльність Дмитра Багалія, подібно до наукової, мала подвійний у національно-культурному відношенні характер. З одного боку, вона була частиною українського національного руху в його культурницьких формах. З другого, – вкладалася в загальне річище російського лібералізму»⁷⁸.

Як наголошує Олена Богдашина, дискусія сучасних науковців щодо національної приналежності дореволюційних істориків є дещо умовною. Тому що сама українська історіографія другої половини ХІХ ст. – початку ХХ ст., її проблематика, національна історична парадигма та категоріальний апарат, тоді ще неостаточно сформувалися⁷⁹, а сама українська історіографія саме формувалася на теренах Російської імперії. Університетські викладачі, які представляли українську історичну науку, водночас були чиновниками Російської імперії. Дослідниця підкреслює, що незважаючи на розробку Дмитром Багалієм проблем в основному української історії та культури, у його творах до 1918 р. чітко не простежується бажання показати на концептуальному рівні окремішність російського та українського історичного процесів⁸⁰.

Дмитро Багалій та його родина добре знали українську мову, літературу і культуру, сам учений у молодості займався збиранням фольклору.

Українець за національністю та походженням з україномовної сім'ї Дмитро Багалій після переїзду до Харкова повністю переходить у службовому і сімейному спілкуванні на російську мову. Вся професура та переважна більшість української різночинної інтелігенції Харкова того періоду розмовляла у побуті російською мовою. Російською мовою написані

⁷⁸ *Кравченко, В.В.* Д. І. Багалій в світлі й тіні своєї «Автобіографії». С. 14.

⁷⁹ *Богдашина, О.М.* Слобідський літописець історії України. С. 92.

⁸⁰ *Там само.*

всі дореволюційні праці Дмитра Багалія. Водночас у родині Багаліїв широко використовувався український фольклор (у сім'ї вченого українська мова звучала, як правило, під час читання вголос, виконання українських пісень і театральних вистав)⁸¹. Перший відомий публічний виступ Дмитра Багалія українською мовою, лекція «Харків яко українське місто», перші україномовні праці відносяться вже до 1917 – 1918 рр.

У 1883 р. Дмитро Багалій вступив до Харківського історико-філологічного товариства, почав брати активну участь у створенні етнографічного та художнього музеїв при цьому товаристві. У Харківському історичному архіві він близько 30 років із 1883 р. виконував обов'язки його завідувача. Дмитро Багалій був також серед співробітників Харківського губернського статистичного комітету.

У 1927 р., оцінюючи свій життєвий шлях, 70-річний Дмитро Багалій підкреслював в «Автобіографії», що він «в самотійному житті безперестанку вчивсь та й вчивсь», працюючи над собою, зокрема, у 1884 р. кинув палити та практично відмовився від вживання горілчаних виробів⁸².

У 1884 р. був прийнятий новий університетський статут і декілька викладачів, у тому числі і Дмитро Багалій, були звинувачені у «хохломанстві». Стосовно Дмитра Багалія це було правильне твердження, бо він був учнем лідера громадівського руху професора Володимира Антоновича, сам був членом київської Старої громади та «Коша». У ті часи все це могло привести до краху всієї кар'єри. Праці Дмитра Багалія були прорецензовані за дорученням Міністерства освіти відомими московськими та петербурзькими вченими К.М. Бестужевим-Рюїніним, Д.І. Іловайським,

⁸¹ Богдашина, О.М. Слобідський літописець історії України. С. 92.

⁸² Багалій, Д.І. Автобіографія. С. 78-79.

Є.Є. Замисловським та Н.О. Поповим, які формально не знайшли у працях харківського вченого «українофільських тенденцій»⁸³.

Дмитра Багалія зі штатних доцентів перевели до позаштатних, що означало не лише різке зменшення жалування для нещодавно одруженого Дмитра Багалія, для продовження викладання тепер потрібний був щорічний дозвіл міністерства. Тому Дмитро Багалій стає все більш обережним та підкреслено аполітичним як у поведінці, так і в словах. Його українофільські симпатії обмежуються винятково культурно-просвітницькою сферою⁸⁴.

Захист докторської дисертації Дмитра Багалія до закінчення дворічного випробувального терміну перебування на позаштатній посаді приват-доцента Харківського університету став єдиним виходом із цієї ситуації.

У докторській дисертації «Очерки из истории колонизации степной окраины Московского государства»⁸⁵ Дмитро Багалій на основі аналізу маловідомих історичних джерел дослідив історію руху й освоєння українських степових окраїн Московської держави за царя Олексія Михайловича, роль військової колонізації, будівництва фортець та господарського освоєння земель у XVII – XVIII ст. Монографія належить до категорії історико-географічних робіт, центральними в ній є питання, що відносяться до області фізико-географічного опису місцевості, географії населення, політико-адміністративного поділу тощо. Автор навів на початку роботи докладну історико-географічну характеристику місцевості, зобразив, як у процесі освоєння природи і боротьби з набігами кочівників-татар

⁸³ *Кравченко, В.В.* Д.И. Багалей: научная и общественно-политическая деятельность. С. 20-22.

⁸⁴ *Богдашина, О.М.* Слобідський літописець історії України. С. 92.

⁸⁵ *Багалей, Д.* Очерки из истории колонизации степной окраины Московского государства. Москва: Университетская тип., 1887. 634 с.

відбувалося заселення Слобідського краю, розвиток матеріальної та духовної культури. Вчений оповів про історичні корені та традиції Слобожанщини. Розглянув культурні зародки, як перенесли на Слобожанщину переселенці з Правобережної України, які освоювали цю землю у другій половині XVII ст. Наголошував, що їхня розвинена система освіти стала поштовхом для розвитку життя Слобідського краю, відкриття у Харкові перших шкіл. Приділив багато уваги історії території сучасної Сумщини. Дослідження містило багато нового архівного матеріалу.

Дмитро Багалій захистив докторську дисертацію у Московському університеті у 1887 р. та отримав за монографію Уварівську премію Петербурзької Академії наук. Дослідження започаткувало систематичне вивчення історії Слобожанщини. Праця отримала позитивну рецензію професора Василя Йосиповича Ключевського, стала підставою для надання 30-річному харківському науковцю докторського ступеня.

У липні 1887 р. Дмитро Багалій був призначений екстраординарним професором Харківського університету. Наказом урядового Сенату по департаменту Герольдії вчений був затверджений у чині колезького радника у липні 1887 р., у червні 1889 р. – у чині статського радника, а у січні 1902 р. – у чині дійсного статського радника. Особисте дворянство Дмитро Багалій одержав після захисту докторської дисертації, а спадкове дворянство – після нагородження орденом св. Станіслава 1-го ступеня у січні 1910 р.⁸⁶

Дмитро Багалій отримав у 1879 р. Пироговську премію за студентський реферат з історії Сіверської землі, двічі був нагороджений Уварівською премією від імператорської Академії наук за докторську монографію «Очерки из истории колонизации степной окраины Московского государства» (1888)

⁸⁶ Богдашина, О.М. Слобідський літописець історії України. С. 92.

та «Опыт истории Харьковского университета» у 1899 р. Разом зі своїм співавтором Д.П. Міллером Дмитро Багалій двічі у 1904 та 1913 рр. за перший і другий том «Истории г. Харькова за 250 лет его существования» отримував перші премії від Харківського земельного банку⁸⁷.

У праці «Магдебургское право в Левобережной Малороссии»⁸⁸, надрукованій у 1892 р. у журналі «Министерства народного просвещения», № 3, Дмитро Багалій проаналізував розвиток міського самоврядування, стан Магдебурзького права у містах Лівобережної Малоросії під час польського панування та після приєднання до Російської імперії, у 1648 – 1783 роках, розглянув особливості судів та управління містами Києвом, Черніговом, Ніжином, Переяславом, Стародубом, Козелецем, Остром, Почепом, процес поступового обмеження та скасування магдебурзьких прав російським урядом. Ця наукова робота стала важливим джерелом з історії міського самоврядування та адміністративного устрою Лівобережної Малоросії.

Незважаючи на суттєве покращення після захисту докторської дисертації фінансового становища, Дмитро Багалій у побуті залишався надзвичайно скромною людиною. Меблі, одяг і посуд були дешевими, найціннішими речами у будинку були картини та книги. Одержуючи від 1200 руб. (1884 р.) до 4200 руб. (1916 р.) університетської платні (без врахування літературних гонорарів та інших доходів), вчений не купував дорогих речей, намагався ходити пішки, а не наймати візників. Науковець відмовився від ректорського екіпажу для економії університетських коштів. Коли інфляція у ході Першої світової війни стала великою, Дмитро Багалій не захотів

⁸⁷ *Богдашина, О.М.* Слобідський літописець історії України. С. 93.

⁸⁸ *Багалей, Дмитрий.* Магдебургское право в Левобережной Малороссии. Санкт-Петербург: Тип. В.С. Балашева, 1892. 55 с.

продавати міські облигації, в які були вкладені головні кошти родини, оскільки вважав цей учинок негідним міського голови⁸⁹.

У червні-липні 1908 р. Дмитро Багалій разом із дружиною та двома старшими доньками здійснив закордонну подорож (Львів, Відень, Берлін, Париж, Швейцарія). У Львові на початку червня 1908 р. декілька днів він спілкувався з Михайлом Грушевським⁹⁰.

Як візначає Олена Богдашина, у дореволюційний період Дмитро Багалій читав лекційні курси: «Истории Юго-Западной Руси», як курс історії з історії українських земель, що входили до складу Російської імперії; із російської історіографії, історичної географії, методики історії. Його студентами були майбутні дослідники: М.М. Бакай та І.В. Теліченко (юридичний факультет), М.К. Грунський, Н.І. Тихий, М.М. Плохинський (історико-філологічний факультет)⁹¹. Як згадував один зі студентів, учений «головну увагу звертав на історію матеріальної та духовної культури російського народу, намагаючись при цьому підкреслити значення обласного принципу у справі вивчення такого складного організму, як російська держава»⁹².

Як вбачає Олена Богдашина, навчання в Університеті Св. Володимира та спілкування з В.Б. Антоновичем сприяло формуванню Дмитра Багалія як історика-позитивіста. Фактографізм, спроба відійти від будь-яких узагальнень та теоретичних положень – це типова риса наукових праць не тільки Дмитра Багалія, а й багатьох інших істориків-позитивістів⁹³.

⁸⁹ Богдашина, О.М. Слобідський літописець історії України. С. 93.

⁹⁰ Там само.

⁹¹ Там само.

⁹² Там само.

⁹³ Там само.

Понад 100 праць привятив Дмитро Багалій історії Слобідської України. Його докторська дисертація «Очерки истории колонизации и быта степной окраины Московского государства» започаткувала цю проблематику.

Важливим етапом у дослідженні Слобожанщини став вихід у світ двох томної «Истории города Харькова за 250 лет его существования»⁹⁴ (у співавторстві з Д. Міллером), в якій проаналізовано значний обсяг архівних документів, статистичних даних та оповідено історію міського самоврядування Харкова, перетворення його на великий економічний центр, подано відомості про розвиток освіти, науки, літератури, журналістики, театру, мистецтва, промисловості, ремесел, торгівлі Харкова.

Праця Дмитра Багалія «Історії Слободської України»⁹⁵ була першою узагальнюючою історією Слобожанщини, в якій вчений висвітлює соціально-економічні, історико-географічні, культурні питання розвитку краю від його заселення до початку ХХ ст.⁹⁶, побудована на широкій та різноманітній джерельній базі: археологічні та археографічні джерела, які знайшов сам Дмитро Багалій, фольклор та літописи, зокрема, Літопис Самовидця та Літопис Самійла Величка, опрацьована дослідником наукова спадщина попередників, роботи Іллі Квітки, Григорія Квітки-Основ'яненка, отця Філарета, Ізмаїла Срезневського.

Монографія Дмитра Багалія «Історія Слободської України» створювалася у період революційних подій 1917 р., коли питання національного самовизначення було важливим та злободенним, робота була

⁹⁴ Багалей, Д.И., Миллер Д.П. История города Харькова за 250 лет его существования (с 1655-го по 1905-й год): ист. моногр. Харьков: Паровая тип. и литогр. М. Зильберберг и С-вья, 1905 – 1912. Т.1: XVII – XVIII вв. 1905. II, 568 с.: ил., пл. Т. 2: XIX-й и начало XX-го века. 1912. 973 с.: табл.

⁹⁵ Багалій, Д.І. Історія Слободської України. Харків: Союз, 1918. 308, [2] с., 71 мал., 2 к.

⁹⁶ Герасименко Н.О. Багалій Дмитро Іванович. *Енциклопедія історії України*: http://www.history.org.ua/?termin=Bahalij_D

написана на замовлення видавництва Харківського кредитного союзу кооперативів «Союз». Головна мета роботи була просвітницька – показати історичні корені найбільш зрусифікованого народу Слобожанщини, його належність до українського етнічного та культурного тіла. У центрі уваги автора був народ, широкі верстви, поневіряння переселенців, небезпечне життя на степовому кордоні, закріпачення. Автор на широкому джерельному тлі оповів історію Слобідської України. Праця перевидавалася декілька разів, є чудовим джерелом і зразком української мови початку ХХ ст.

«Історія Слободської України» має 13 розділів-нарисів: 1. Географічний нарис Слобідської України і початок її заселення. 2. Заселення Слобідської України з другої пол. XVII до кінця XVIII ст. 3. Боротьба з татарами. 4. Автономія. 5. Соціальний устрій і суспільний стан. 6. Вибори до Комісії для укладання нового «Уложенія» і накази слобожанських представників. 7. Промисли, ремесла та торгівля. 8. Земельна власність. 9. Слобожанський побут. 10. Духовенство, церква, монастирі. 11. Освіта. Розділ 12. Український філософ Григорій Савич Сковорода. 13. Харків як українське місто.

Головний науковий інтерес Дмитра Багалія був пов'язаний із вивченням на той час маловідомої в історичній науці Слобожанщини, її соціально-економічної та культурної історії. Його фундаментальні праці («Очерки из истории колонизации степной окраины Московского государства» (1887); «История города Харькова за 250 лет его существования» (1905 у співавторстві з Д.П. Міллером)⁹⁷, «Історія

⁹⁷ Багалей, Д.И., Миллер Д.П. История города Харькова за 250 лет его существования (с 1655-го по 1905-й год): ист. моногр. Харьков: Паровая тип. и литогр. М. Зильберберг и С-вья, 1905 – 1912. Т.1: XVII – XVIII вв. 1905. II, 568 с.: ил., пл. Т. 2: XIX-й и начало XX-го века. 1912. 973 с.: табл.

Слободської України» (1918)⁹⁸ – це цінні й ґрунтовні дослідження історії Слобідського краю.

Дмитро Багалій вперше залучив величезну кількість архівних документів. Він глибоко дослідив нові питання і по-новому підійшов до дослідження вже відомих тем. Вчений детально показав історію колонізації Слобожанщини XVII ст., зазначивши, що, поряд з урядовою колонізацією краю, відбувалася монастирська та стихійна народна. Дмитро Багалій дослідив історію ярмаркової торгівлі на Слобожанщині⁹⁹.

Дмитро Багалій – автор фундаментальних досліджень з історії Харківського університету^{100, 101, 102}.

Вчений присвятив 15 розвідок діяльності Василя Каразіна, опублікував велику збірку його творів і листів¹⁰³. Дмитро Багалій переконливо показав видатну роль Василя Каразіна у відкритті Харківського університету, у громадському та культурному житті міста.

⁹⁸ *Багалій, Д.І.* Історія Слободської України. Харків: Союз, 1918. 308, [2] с., 71 мал., 2 к.

Багалій, Д.І. Історія Слобідської України. Передм., комент. В.Л. Маслійчук; упоряд. О.О. Савчук. Харків: Олександр Савчук, 2019. XXXI, [1], 399 с.: [74 іл., 2 мапи]. Бібліогр.: с. 301–306.

⁹⁹ *Богдашина, О.М.* Слобідський літописець історії України. С. 94.

¹⁰⁰ *Багалей, Дмитрій.* Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам). Т.1 (1802 – 1815 г.). Харьков: Паровая Типография и Литография Зильберберг, 1893–1898. 1204 с.

¹⁰¹ *Багалей, Дмитрій.* Опыт истории Харьковского университета: (по неизд. материалам) / проф. Д.И. Багалей. Харьков: Паровая типография и литография М. Зильберберга и С-вья, 1898 – 1904. Т.2: С 1815 по 1835 год. 1904. VI, 1136 с.

¹⁰² *Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805 – 1905) / сост.: Д.И. Багалей, Н.Ф. Сумцов, В.П. Бузескул.* Харьков: Тип. Адольфа Дарре, 1906. VIII, 329, XIV с., 4 л. ил.

¹⁰³ *Багалей, Дмитрій.* Просветительная деятельность Василия Назаровича Каразина: (речь, сказан. 8 нояб. 1892 г. по случаю 50-летия со дня кончины Каразина). Харьков: Тип. А. Дарре, 1893. 31 с.

Вчений присвятив низку розвідок діяльності видатних громадських і культурних діячів краю: П.П. Гулаку-Артемовському, Г.Ф. Квітці-Основ'яненку, Г.П. Данилевському, Т.Ф. Осиповському, І.С. Рижському, О.О. Потебні, І.Ф. Тимковському, І.Є. Шаду¹⁰⁴.

Найулюбленішою постаттю для дослідника завжди залишався Григорій Сковорода. Дмитро Багалій протягом багатьох років вивчав життя і творчість мандрівного філософа. Науковець підкреслював повну відповідність між життям та творчістю Григорія Сковороди («доволі рідкісний приклад повної гармонії між вченням та життям; він жив, як вчив і вчив, як жив»), та його вченням і релігійністю («релігія була для нього філософією та філософія релігією»). Вченому вдалося знайти, уточнити багато біографічних фактів та нові твори і листи видатного філософа. Вагомий внесок Дмитра Багалія у дослідження життя та творчості Григорія Сковороди загальноновизнані^{105, 106, 107, 108}.

Дмитро Багалій підготував видання «Сочинения Григория Саввича Сковороды»¹⁰⁹, де подав бібліографічний огляд творів Г.С. Сковороди, навів

¹⁰⁴ Богдашина, О.М. Слобідський літописець історії України. С. 95.

¹⁰⁵ *Сочинения Григория Саввича Сковороды*. (1794 – 1894 год: с портр. его, видом могилы и снимками почерка / собр. и ред. Д.И. Багалеем. Харьков: Тип. губерн. правления, 1894. [14], СХХХІ, 132, 352 с.: ил. 7 том «Сборника Харьковского историко-филологического общества».

¹⁰⁶ *Григорий Саввич Сковорода: его учение, жизнь и значение*: (речь, произнес. в публ. заседании Харьков. ист.-филол. о-ва, по случаю исполнившегося 29 окт. 1894 г. столетия со дня смерти этого философа) / Д.И. Багалей. Харьков: Тип. губерн. правления, 1896. 4, 16 с.

¹⁰⁷ *Издание сочинений Г.С. Сковороды и состоящие в связи с ними исследования о нем: к 120-й годовщине со времени его кончины: (1794–1914 гг.): I–VIII* / Д.И. Багалей. Петроград: Тип. имп. Акад. наук, 1915. 58 с.

¹⁰⁸ *Багалій, Д.І.* Український мандрований філософ Гр[игорій] Сав[ич] Сковорода. Харків: Держвидав України, 1926. 397 с. : іл., портр. Бібліогр.: с. 377–393.

¹⁰⁹ *Сочинения Григория Саввича Сковороды*. (1794 – 1894 год: с портр. его, видом могилы и снимками почерка / собр. и ред. Д.И. Багалеем. Харьков: Тип. губерн. правления, 1894.

повний перелік його творів, історію життя, портрет філософа, його могили, зразок почерка. Всі матеріали разом із працями Григорія Сковороди увійшли у 7 том збірника Харківського історико-філологічного товариства.

Пізніше, у 1926 р. Дмитро Багалій у монографії «Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода» детально дослідив життя і діяльність українського просвітителя, філософа, поета Григорія Сковороди, висвітлив його погляди, проаналізував вплив доробку філософа на сучасне йому суспільство. Монографію майже одразу після виходу стала бібліографічною рідкістю, її вважають однією з найкращих у сквородознавстві¹¹⁰.

Значний внесок зробив науковець у розробку важливих проблем соціально-економічної історії Лівобережної та Південної України, у дослідження колонізації Новоросійського краю. В історії колонізації Новоросії історик виділяв два види колонізації: російську (урядову та народну) й іноземну¹¹¹.

Дмитро Багалій завжди брав активну участь у громадському, науковому та культурному житті міста Харкова.

Громадська діяльність Дмитра Багалія кінця XIX – початку XX ст. була насиченою та плідною. Вчений-історик зумів вдихнути нове життя в діяльність «харківських народолюбців», став одним із керівників Історико-філологічного товариства, очолив видавничий комітет Харківського товариства грамотності (1891 – 1904), був головою правління Харківської громадської бібліотеки (1893 – 1906) і гласним Харківської міської думи.

[14], СХХХІ, 132, 352 с.: іл. 7 том «Сборника Харьковского историко-филологического общества».

¹¹⁰ Багалій, Д.І. Український мандрований філософ Гр[игорій] Сав[ич] Сковорода. Харків: Держвидав України, 1926. 397 с.: іл., портр. Бібліогр.: с. 377–393.

¹¹¹ Богдашина, О.М. Слобідський літописець історії України. С. 95.

Дмитро Багалій виявив свої кращі якості як організатор краєзнавчого руху, музейної, архівної та книговидавничої справи на Слобожанщині. За його ініціативи у Харкові 1902 р. відбувся XII Всеросійський археологічний з'їзд¹¹².

Дмитро Багалій двічі публічно 1901 і 1905 рр. виступав проти цензурних обмежень української мови. Обраний 1906 р. на посаду ректора Харківського університету, він доклав чималих зусиль для того, щоб розпочати викладання в ньому українознавчих дисциплін українською мовою. З іменем Дмитра Багалія пов'язано рішення вченої ради університету про надання почесних докторських дипломів видатним ученим-українознавцям Івану Франку, Михайлу Грушевському, Олександрі Єфіменко. Перебуваючи на посаді ректора, він неодноразово рятував від переслідувань українських студентів¹¹³.

1905 р. Дмитра Багалія було обрано членом колегії виборців до I Державної Думи, а згодом він увійшов і до складу Державної Ради. Після розгону урядом I Державної Думи Дмитро Багалій разом із п'ятьма іншими обранцями від університетів і Російської академії наук демонстративно вийшов зі складу Державної Думи. Це було мужнє рішення науковця¹¹⁴.

Урочисте вшанування 25-річного (1905 р.) і особливо 30-річного (1910 р.) ювілею науково-педагогічної діяльності Дмитра Багалія засвідчило поважне ставлення до вченого як до науковця і громадського діяча. У жовтні 1916 р. Дмитру Багалію виповнилося 58 років. На той час він досяг блискучих успіхів – дійсний статський радник, потомствений дворянин, кавалер орденів святих Станіслава, Володимира та Анни з генеральським титулом

¹¹² Багалій Дмитро Іванович (1857–1932). <http://www.univ.kiev.ua/ua/geninf/osobyystosti/bagaliy/>.

¹¹³ Там само.

¹¹⁴ Там само.

«превосходительства», заслужений професор і ректор університету, член Державної Ради і міський голова – він одночасно був видатним ученим-істориком, блискучим лектором, визначною громадською особистістю¹¹⁵.

Дмитро Багалій був членом правління та головою видавничого комітету Харківського товариства грамотності із 1891 по 1904 рр.¹¹⁶ Вчений був членом із 1889 р. та головою у 1893 – 1905 рр. правління Харківської громадської бібліотеки (тепер ХДНБ імені В. Короленка)¹¹⁷. Визначною є роль Дмитра Багалія у спорудженні нового приміщення бібліотеки та поповнення її фонду. Він неодноразово закликав збирати написані українською мовою книги для Харківської громадської бібліотеки, вважаючи їх більш корисними для освіти простого народу. У спогадах Дмитро Багалій особливо наголошує на важливості бібліотечної справи для студентства. Вчений підкреслює, що як він свого часу користувався особистою бібліотекою Володимира Боніфатійовича Антоновича, так пізніше сам надавав книжки зі своєї книгозбірні (6 – 7 тис. книг з української та російської історії) студентам і всім, хто цікавився історією¹¹⁸.

Із самого початку проживання у Харкові Дмитро Багалій став активним діячем Харківського статистичного комітету та Харківського історико-

¹¹⁵ *Багалій Дмитро Іванович (1857–1932): <http://www.univ.kiev.ua/ua/geninf/osobystosti/bagaliy/>*

¹¹⁶ *Багалій, Д.І.* Автобіографія. С. 117.

Про діяльність Д.І. Багалія див.: Исторический обзор деятельности Харьковского общества распространения в народе грамотности, 1869 – 1909. Москва, 1911. С. 179, 182, 187, 199, 243.

¹¹⁷ *Багалій, Д.І.* Автобіографія. С. 115-117.

Краткий очерк о деятельности Харьковской общественной библиотеки за 25 лет. Харьков, 1913.

¹¹⁸ *Багалій, Д. І.* Автобіографія. С. 75.

філологічного товариства¹¹⁹. Відома визначна роль Дмитра Багалія у створенні етнографічного та художнього музеїв у Харкові¹²⁰.

Дмитро Багалій довгий час завідував Харківським історичним архівом (з 1883 р.) при Харківському історико-філологічному товаристві Зокрема, він відкрив та організував перевезення до Харкова архіву Полтавського губернського правління (в якому частина справ належала Архіву Малоросійської колегії), приєднав архіви деяких харківських установ, фамільні архіви місцевих громадських та наукових діячів, домогся нового приміщення для архіву¹²¹.

Дмитро Багалій писав про значення Харківського історичного архіву так: «Важливий науковий заклад. Він зробивсь за базу, за осередок і для місцевих харківських, і взагалі для українських істориків щодо видання та наукового розроблення матеріалів для історії Гетьманщини й Слобожанщини. Для мене він був теж за могутній засіб для праці над історією Слобідської України та Гетьманщини. Він запорожнив прогалину в архівних джерелах до цієї історії і для мене, і для моїх учнів, та й для сторонніх вчених і дав мені змогу утворити, власне, в Харкові осередок для документальної праці над історією Слобожанщини й Гетьманщини»¹²².

У зв'язку з Харківським історичним архівом Дмитро Багалій у спогадах наводить список своїх учнів дореволюційного періоду: В.О. Барвінський,

¹¹⁹ Багалій, Д.І. Автобіографія. С. 113-114.

Сумцов, Н.Ф. Двадцятипятилетие Историко-филологического общества при императорском Харьковском университете. Сборник Харьковского историко-филологического общества. 1905. Т. 14.

¹²⁰ Кравченко, В. В. Д. И. Багалей: научная и общественно-политическая деятельность. С. 23-24.

¹²¹ Багалій, Д.І. Автобіографія. С. 82.

Иванов, Е.М. Харьковский исторический архив. Сборник Харьковского историко-филологического общества. 1905. Вып. 14. С. 75-108.

¹²² Багалій, Д.І. Автобіографія. С. 86-87.

Є.М. Іванов, Д.П. Міллер, М.М. Бакай, М.М. Плохинський, І.В. Теліченко, О.П. Радакова. Частина з них під керівництвом Дмитра Багалія (М.М. Плохинський, М.М. Бакай, Є.М. Іванов) працювала архіварами Харківського історичного архіву¹²³. У ювілейній біографії 1912 р. один із колишніх студентів Д.І. Багалія по Харківському університету також підкреслював: «архівісти» вийшли зі школи Дмитра Багалія¹²⁴.

Дмитро Багалій у дореволюційний час був обраний членом багатьох наукових товариств: з вересня 1887 р. – член Рязанської ученої комісії та дійсний член Тамбовської архівної комісії, з жовтня 1887 р. – почесний член Ростовського музею церковних старожитностей, у 1888 р. став співробітником Археологічного інституту у Петербурзі, з червня та листопада (відповідно) 1889 р. – член Орловської і Тамбовської архівних комісій, із лютого 1890 р. – дійсний член Московського архівного товариства, із січня 1891 р. – почесний член Воронежського статистичного комітету, з липня 1897 р. – почесний член Чернігівської ученої архівної комісії, з вересня 1902 р. – дійсний член Катеринославської ученої архівної комісії, з травня 1907 р. – співробітник Московського археологічного інституту в Москві, з жовтня 1910 р. – почесний член Московського Товариства антропології, етнографії й природознавства, з 1924 р. – дійсний член Наукового товариства імені Шевченка у Львові та ін.¹²⁵.

Дмитро Багалій брав активну участь у роботі багатьох археологічних з'їздів: Одеському (член вченого комітету, 1884), Ризькому (1896), Ярославському (1887), Другому київському (1899), Новгородському (1911). Він був головою Підготовчого комітету у 1900 – 1902 рр. XII археологічного

¹²³ *Багалій, Д.І.* Автобіографія. С. 83-86.

¹²⁴ *Богдашина, О.М.* Слобідський літописець історії України. С. 96.

¹²⁵ *Там само.*

з'їзду та головою Наукового комітету XII (1902 р. у Харкові) і XIII (1905 р. у Катеринославі) археологічних з'їздів. Науковець неодноразово виступав на них із доповідями та повідомленнями¹²⁶.

Дмитро Багалій виступав за запровадження вищої жіночої освіти¹²⁷. Він був одним із засновників і лекторів Вищих жіночих курсів трудящих жінок та Вищих медичних курсів у Харкові.

Важливий період у житті Дмитра Багалія пов'язаний із діяльністю на посаді ректора Харківського університету (квітень 1906 – листопад 1911)¹²⁸.

За дозвіл Миколі Сумцову читати лекції українською мовою ректор отримав догану від міністра. Неодноразово він публічно виступав проти заборони викладання українською мовою, за відкриття в Харківському університеті кафедр малоросійської мови та словесності, малоросійської історії. Дмитро Багалій намагався зберегти елементи університетської автономії та по можливості захищати революційно настроєних студентів від репресій поліції. Водночас учений як офіційна особа, мусив виконувати вказівки влади¹²⁹. Не випадково він порівнював становище дореволюційної університетської професури, як «становище між молотом і ковадлом»¹³⁰.

Дмитро Багалій свою поведінку оцінював так: «Я був реальний політик в університетських справах»¹³¹. Широко відома його роль у наданні Радою Харківського імператорського університету ступеня почесного доктора відомим українознавцям: російської історії Михайлу Грушевському у 1905 р.,

¹²⁶ Богдашина, О.М. Слобідський літописець історії України. С. 96.

¹²⁷ Там само.

¹²⁸ Багалій Дмитро Іванович.(1857–1932). Історик, в Харківському університеті: 1883–1927. Ректор: 1906-1911. http://www.univer.kharkov.ua/ua/general/our_university/rectors?cat=23&ofs=0

¹²⁹ Богдашина, О.М. Слобідський літописець історії України. С. 97.

¹³⁰ Багалій, Д.І. Автобіографія. С. 67, 70.

¹³¹ Там само. С. 67.

Олександрі Єфименко у 1910 р. та російської словесності Івану Франку у 1906 р.¹³².

Неодноразово професор Дмитро Багалій був ініціатором і співавтором доповідних записок до Міністерства народної освіти. Комісії професорів від імені Ради Харківського університету, зокрема, виступили проти гонорарної (погодинної) системи оплати праці (1897 – 1898), за відновлення університетської автономії та введення студентського самоуправління (1901), за реформу політичної системи і введення демократичних свобод у Російській імперії (1905), за скасування цензурних обмежень друку й розповсюдження україномовних видань, за викладання української мови у початкових школах (1905)¹³³. У 1901 р. у доповіді на загальному засіданні Харківського товариства грамотності Дмитро Багалій критикував цензурні утиски української мови¹³⁴.

Дмитро Іванович був тричі членом Державної Ради (березень-липень 1906, жовтень 1906 – липень 1907, жовтень 1911 – 1914 рр.)¹³⁵.

Вступ Дмитра Багалія до конституційно-демократичної партії у 1905 р.¹³⁶ – був типовим кроком для професора з ліберальними переконаннями періоду першої російської буржуазно-демократичної революції.

¹³² Богдашина, О.М. Слобідський літописець історії України. С. 98-99.

¹³³ Багалій, Д.І. Автобіографія. С. 60-62.

¹³⁴ Богдашина, О.М. Слобідський літописець історії України. С. 97.

¹³⁵ Багалій, Д.І. Автобіографія. С. 122-123.

Про діяльність Д. Багалія у Державній Раді див.: Шипов Д.Н. Воспоминания и думы о пережитом. Москва, 1918. С. 433-434;

Вернадский, В.И. Страницы автобиографии. Москва, 1981. С. 207-214;

Кравченко, В.В. Д. И. Багалей: научная и общественно-политическая деятельность. С. 28-31.

¹³⁶ Там само. С. 27-28.

Богдашина, О.М. Слобідський літописець історії України. С. 97.

Історик співробітничав із кадетською газетою «Мир» і як член Харківського комітету конституційно-демократичної партії до 1908 р. брав участь у партійних заходах. Революційні події 1905 р. він характеризував як «органічне явище, що викликане давно назрілими ...суспільними потребами», а свою поведінку – як участь «громадського діяча в цій боротьбі за свободу та рівноправність особи у державі»¹³⁷.

Дмитро Багалій був гласним Харківської міської думи (1901 – 1914), харківським міським головою (грудень 1914 – 1917). У своїй першій промові як мер Дмитро Багалій 10 грудня 1914 р. підкреслив: «Я органічно, самими міцними узами пов'язаний із Харковом. Йому я присвятив всю свою громадську діяльність, починаючи з 1884 р.»¹³⁸.

Під час Першої світової війни Дмитро Багалій став міським головою Харкова. Із грудня 1914 по липень 1917 рр. він робив все можливе для забезпечення нормального життя міста в умовах війни. Харків вижив у той складний період, продовжував розвиватися. Успішно функціонували та розширювали свою мережу міська електростанція, трамвай та водогін як життєво важливі комунікації міста¹³⁹.

Все життя Дмитра Багалія – це приклад взаємообумовленого впливу різноманітних видів громадської діяльності та наукової творчості. Він сам визнавав в «Автобіографії»: «Праця над історією різних харківських установ, яку я доводив постійно до новітніх часів, підводила мене звичайно до

¹³⁷ Богдашина, О.М. Слобідський літописець історії України. С. 97.

¹³⁸ Там само.

Багалей, Д. И. Речи в Харьковской городской думе при избрании и вступлении в должность харьковского городского головы. Харьков, 1915.

¹³⁹ Дмитро Багалій: життя і спадщина видатного українського історика. Міжнародний культурний портал Експеримент: <https://md-eksperiment.org/post/20240902-dmytro-bahaliy-zhyttja-i-spadshchyna-vydatnoho-ukrayinskoho-istoryka>

безпосередньої керівничої роботи в них. Так було в університеті, міському самоврядуванні тощо»¹⁴⁰.

Повалення царизму вчений публічно схвалив¹⁴¹. Вчений вперше українською мовою читав лекції з історії Слобідської України на українознавчих курсах, організованих у липні 1917 р. харківським товариством «Просвіта»¹⁴².

Після Лютневої революції 1917 р. історик приєднався до політичного руху української ліберально-демократичної інтелігенції. На виборах до нового складу Харківської думи міський голова Харкова виступав від українського демократичного блоку¹⁴³.

Завдяки зусиллям Дмитра Багалія та активної участі членів харківської «Просвіти» у вересні 1917 р. в Харкові відкрила свої двері перша українська гімназія. Ця подія стала важливим кроком у розвитку української освіти в регіоні.

Вчений був призначений Центральною Радою на посаду губернського комісара освіти і пропрацював на цьому посту близько місяця (листопад-грудень 1917 р.)¹⁴⁴. На цій новій для себе посаді він приділив передусім увагу українізації шкіл у повітах Харківської губернії.

За часів Української Держави гетьмана Павла Скоропадського, за пропозицією самого гетьмана, Дмитро Багалій долучився до важливої державної комісії, метою якої було визначення кордонів між Україною та

¹⁴⁰ Багалій, Д.І. Автобіографія. С. 124.

¹⁴¹ Багалей, Д.И. К гражданам Харькова. *Известия Харьковского городского совета рабочих и солдатских депутатов*. 1197. № 71. 1-14 июня; Издания Харьковской городской Думы. 1917. № 1-3. С. 59-61.

¹⁴² Багалій, Д. І. Автобіографія. С. 136.

¹⁴³ Герасименко, Н.О. Багалій Дмитро Іванович. *Енциклопедія історії України*: http://www.history.org.ua/?termin=Bahaliy_D

¹⁴⁴ Богдашина, О.М. Слобідський літописець історії України. С. 97.

росією. Зважаючи на його глибокі знання історії Стародубщини та Слобожанщини, Багалія було обрано одним з ключових експертів, який мав надати вагомі аргументи на користь включення цих територій до складу Української держави. На жаль, це питання так і не було остаточно вирішено в той час, і згодом його намагалися вирішити вже в статусі радянської республіки. Однак, більша частина цих земель на сьогодні залишається окупованою росією¹⁴⁵.

Розуміючи нетривалість гетьманської влади, Дмитро Багалій у липні 1918 р. відмовився від посади прем'єр-міністра в уряді Павла Скоропадського¹⁴⁶.

Вчений брав участь у деяких заходах гетьманського уряду, пізніше Директорії. Він займався розробкою проекту Національної бібліотеки України¹⁴⁷.

Головною подією в житті Дмитра Багалія в часи громадянської війни стала його участь у створенні та діяльності Української Академії наук. Окрім видавничої та наукової роботи в Харкові, участі в організації Української Академії наук в Києві, учений їздив до Полтави, допомагаючи місцевій спільноті у створенні вищого навчального закладу, основою якого мав стати історико-філологічний факультет, на якому Дмитро Багалій читав новий лекційний курс і навіть погодився очолити кафедру історії України¹⁴⁸.

¹⁴⁵ Дмитро Багалій: життя і спадщина видатного українського історика. *Міжнародний культурний портал Експеримент*: <https://md-eksperiment.org/post/20240902-dmytro-bahaliy-zhyttja-i-spadshchyna-vydatnoho-ukrayinskoho-istoryka>

¹⁴⁶ Багалій, Д.І. Автобіографія. С. 137.

¹⁴⁷ Кравченк,о В.В. Д.І. Багалій в світлі й тіні своєї "Автобіографії". С. 22.

¹⁴⁸ Багалій Дмитро Іванович (1857 – 1932): <http://www.univ.kiev.ua/ua/geninf/osobystosti/bagaliy/>.

Дмитро Багалій був одним із засновників у листопаді 1918 р. Української академії наук, а після від'їзду Володимира Вернадського короткий термін виконував обов'язки президента УАН¹⁴⁹.

Дмитро Багалій деякий час очолював історико-філологічний відділ, комісії (серед них – зі складання біографічного словника видатних історичних діячів України та історико-географічного словника, археографічна), пізніше (у кінці 1920-х років) комісію з соціально-економічної історії України XVIII – XIX ст. у зв'язку з історією боротьби та кафедру історії України доби торговельного капіталізму¹⁵⁰. Вчений очолював науково-консультативну раду при міністрі освіти Іванові Огієнко¹⁵¹. Історик був одним із засновників і лектором історико-філологічного факультету у Полтаві (весна 1919 – 1920 рр.)¹⁵².

Підсумуємо, Харківський період життя та діяльності Дмитра Багалія у 1883 – 1919 рр. був дуже плідним, насичений подіями та досягненнями, став вершиною розкриття його наукової, адміністративної, громадянської активності. Це був час часом розквіту, визнання та зрілості в усіх видах діяльності Дмитра Багалія. Учений перебував у центрі наукового та громадського життя України останньої третини XIX – початку XX ст., брав активну участь у роботі організацій та установ, створених для розвитку і популяризації історичних досліджень. Серед них: Історичне товариство Нестора-літописця, Київська археографічна комісія, Московське Імператорське археологічне товариство, Наукове товариство ім. Тараса Шевченка у Львові, Українське наукове товариство в Києві, Київський відділ

¹⁴⁹ Богдашина, О.М. Слобідський літописець історії України. С. 97.

¹⁵⁰ Там само. С. 98.

¹⁵¹ Полонська-Василенко, Н.Д. Українська академія наук: (нарис історії). К., 1993. С. 18-19.

¹⁵² Багалій, Д.І. Автобіографія. С. 136.

Імператорського Російського воєнно-історичного товариства, Київське товариство охорони пам'яток старовини і мистецтва та інші.

На нашу думку, цей час був найцікавіший у його житті. Це був період злету, активного життєвого сходження під час роботи в Харківському університеті як доцента, захист докторської дисертації у «О колонизации степной окраины Московского государства», напружена наукова праця професора, ректора у 1905 – 1910 рр., обрання тричі членом Державної Ради (березень-липень 1906, жовтень 1906 – липень 1907, жовтень 1911 – 1914) від Російської академії наук, обрання головою Харківської міської думи та міським головою Харкова у 1914 – 1917 рр.

Дмитро Багалій написав фундаментальні дослідження з історії Харківського університету, праці про діяльність Василя Каразіна, розвідки про видатних громадських і культурних діячів краю: П.П. Гулака-Артемівського, Г.Ф. Квітку-Основ'яненка, Г.П. Данилевського, Т.Ф. Осиповського, І.С. Рижського, О.О. Потебню, І.Ф. Тимковського і найулюбленішого для нього Г.С. Сковороду. Науковець поглиблено вивчав проблеми соціально-економічної історії Лівобережної та Південної України, колонізації Новоросійського краю.

Громадська діяльність Дмитра Багалія кінця ХІХ – початку ХХ ст. була насиченою та плідною. Учений-історик вдихнув нове життя в діяльність «харківських народолюбців», ставши одним із керівників історико-філологічного товариства, очолив видавничий комітет Харківського товариства грамотності (1891 – 1904), був головою правління Харківської громадської бібліотеки (1893 – 1906) і гласним Харківської міської думи.

Дмитро Багалій виявив свої кращі якості як організатор краєзнавчого руху, музейної, архівної та книговидавничої справи на Слобожанщині. За

його ініціативи у Харкові 1902 р. відбувся XII Всеросійський археологічний з'їзд.

Учений перебував у центрі наукового та громадського життя України останньої третини XIX – початку XX ст., брав активну участь у роботі організацій та установ, створених для розвитку і популяризації історичних досліджень. Серед них: Історичне товариство Нестора-літописця, Київська археографічна комісія, Московське Імператорське археологічне товариство, Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові, Українське наукове товариство в Києві, Київський відділ Імператорського Російського воєнно-історичного товариства, Київське товариство охорони пам'яток старовини і мистецтва та інші.

Все життя Дмитра Багалія – це приклад взаємообумовленого впливу різноманітних видів громадської діяльності та наукової творчості. Урочисте вшанування 25-річного (1905 р.) та 30-річного (1910 р.) ювілею науково-педагогічної діяльності Дмитра Багалія засвідчило поважне ставлення до вченого як до науковця та громадського діяча. У жовтні 1916 р. Дмитру Багалію виповнилося 58 років. На той час він досяг блискучих успіхів – дійсний статський радник, потомствений дворянин, кавалер орденів святих Станіслава, Володимира та Анни з генеральським титулом «превосходительства», заслужений професор і ректор університету, член Державної Ради і міський голова – він одночасно був видатним ученим-істориком, блискучим лектором, визначною громадською особистістю.

РОЗДІЛ 4

Харків у радянський період життя та діяльності Дмитра Багалія в 1920 – 1932 рр.

Після захоплення більшовиками влади у Петрограді (жовтень 1917 р.) Дмитро Багалій певний час вичікував, публічно відмовчувався. Він сам ніколи не вказував дату офіційного визнання ним нової влади. Пізніше, під час святкування 70-річного ювілею академіка, було прийнято наголошувати про швидкий (без дати) перехід Дмитра Багалія на бік радянської влади¹⁵³.

Дмитро Багалій у травні та липні 1919 р. разом із іншими академіками звертався до радянського уряду, а у січні 1920 р. розпочинає активно співробітничати з більшовицькою владою¹⁵⁴.

Після 1917 р. історик відійшов від політичного життя. У 1918 – 1919 рр. вчений читав лекції у Харківському університеті та на Вищих жіночих курсах та займався громадською діяльністю: очолив у Харкові культурно-просвітницьке товариство «Просвіта», працював у складі Комісії з підготовки законопроекту Статуту УАН. Разом із Володимиром Вернадським і Агатангелом Кримським науковець очолив роботу зі створення УАН.

Визнанням наукових і громадських заслуг вченого стало його обрання першим віце-президентом УАН і першим головою історико-філологічного відділення УАН.

На початку 1919 р. учений виступив організатором низки спеціальних комісій та деякий час був головою кожної з них: комісії для складання

¹⁵³ Юбілей академіка Дмитра Івановича Багалія. Київ, 1929. С. 4, 12, 14, 18, 21, 65.

¹⁵⁴ Кравченко, В.В. Д.И. Багалей: научная и общественно-политическая деятельность. С. 99.

Кравченко, В.В. Д.И. Багалій в світлі й тіні своєї «Автобіографії». С. 25-29.

історико-географічного словника України, постійної археографічної комісії, гербаїстичної історико-археографічної комісії, комісії для складання біографічного словника України. Одночасно Дмитро Багалій став першим головою академічної бібліотеки і доклав чимало зусиль для її поповнення книжковими зібраннями В.Б. Антоновича, О.О. Потебні, В.С. Іконнікова. Він вирішив подарувати і власну бібліотеку, що складалася з кількох тисяч книг і рукописів¹⁵⁵.

Дмитро Багалій деякий час очолював історико-філологічний відділ, комісії (серед них – зі складання біографічного словника видатних історичних діячів України та історико-географічного словника, археографічна).

Із встановленням в Україні радянської влади Дмитро Багалій наприкінці 1920-х рр. перейшов на її бік, брав активну участь в організації науки¹⁵⁶

У кінці 1920-х років Дмитро Багалій очолив Комісію з соціально-економічної історії України XVIII – XIX ст. у зв'язку з історією революційної боротьби та кафедру історії України доби торговельного капіталізму¹⁵⁷. Вчений очолював науково-консультативну раду при міністрі освіти Іванові Огієнко. Історик був одним із засновників і лектором історико-філологічного факультету у Полтаві (весна 1919 – 1920 рр.)¹⁵⁸.

Із травня 1920 р. Дмитро Багалій був мобілізований до комісії консультантів при Народному комісаріаті освіти, де разом із А.В. Палладіним працював над проектом реформи вищої школи¹⁵⁹.

¹⁵⁵ Багалій Дмитро Іванович (1857 – 1932): <http://www.univ.kiev.ua/ua/geninf/osobystosti/bagaliy/>

¹⁵⁶ Герасименко, Н.О. Багалій Дмитро Іванович. *Енциклопедія історії України*: http://www.history.org.ua/?termin=Bahalij_D

¹⁵⁷ Богдашина, О.М. Слобідський літописець історії України. С. 98.

¹⁵⁸ Багалій, Д.І. Автобіографія. С. 136.

¹⁵⁹ Богдашина, О.М. Слобідський літописець історії України. С. 98.

Після формальної ліквідації Харківського університету Дмитро Багалій 1920 р. деякий час обіймав посади керівника однієї з кафедр, декана в Академії теоретичних знань та професора в Інституті народної освіти. Він був постійним учасником комітетів і комісій, що створювалися для відзначення ювілеїв видатних діячів культури: Г.С. Сковороди, І.Я. Франка, М.М. Коцюбинського, Т.Г. Шевченка. У 1924 р. академіку Дмитру Багалію було присуджено премію за працю «Український мандрований філософ Г.С. Сковорода»¹⁶⁰.

Протягом 1920 – 1932 рр. науковець постійно здійснював публічні реверанси перед новою владою, беручи активну участь у реформуванні системи освіти та науки. Дмитро Багалій схвалив ліквідацію більшовицькою владою університетської системи вищої школи в Україні, чим зіпсував, наприклад, особисті відносини з академіком Володимиром Вернадським¹⁶¹.

Як співробітник Особливої тимчасової архівної комісії при Всеукраїнському революційному комітеті Дмитро Багалій брав участь в утилізації багатьох тонн архівних документів як макулатури на переробку (лютий 1920 – 1923 рр.). Академік Дмитро Багалій ніколи не знімав із себе вини за загибель архівних матеріалів, підкреслюючи у спогадах неможливість у тих конкретних умовах зберегти повністю архівні фонди¹⁶².

У січні 1920 – вересні 1921 рр. Дмитро Багалій очолив архівну секцію Харківського, пізніше Всеукраїнського комітету з охорони пам'яток

¹⁶⁰ Богдашина, О.М. Слобідський літописець історії України. С. 98.

¹⁶¹ Богдашина, О.М. Діяльність Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури імені акад. Д.І. Багалія (1921– 1934 рр.). С. 22.

¹⁶² Там само. С. 61.

старовини та мистецтва¹⁶³. У 1923 – 1924 рр. вчений фактично очолював Головне архівне управління УСРР¹⁶⁴.

Історичний нарис «Заселення південної України (Запорожжя й Новоросійського краю) і перші початки її культурного розвитку» Дмитро Багалій надрукував у Харкові в 1920 р. у рубриці «Культурно-історична бібліотека», яку він започаткував¹⁶⁵. Це перша праця в якій представлена комплексна реконструкція історії Південної України кінця XVI – початку XIX ст., містить ілюстрації та мапи. Монографія має шість розділів в яких оповідується про природу Півдня України, про перших поселенців краю – запорозьких козаків, про зусилля Російської імперії по освоєнню цієї території, про народну колонізацію – українську та великоросійську, про становлення місцевої культури. Автор розповів про заснування Катеринослава, Херсона, Миколаєва, Одеси, розмістив унікальні мапи – Запорозьких земель із позначкою північного кордону із Гетьманщиною та південного кордону із ногайськими татарами, детальну мапу Новоросійського краю. Дмитро Багалій розповів про бурхливий розвиток сільського господарства та торгівлі, зовнішньої, козаки торгували через порт Очакова, навів цікаві факти про заселення Півдня України, відзначив, що через те, що у Новоросійському краї дуже бракувало жіночого населення, туди набирали дівчат.

Праця Дмитра Багалія «Нарис української історіографії»¹⁶⁶, була видана у 1923 р., планувалася як навчально-популярне видання, має перший том, в

¹⁶³ Богдашина, О.М. Слобідський літописець історії України. С. 98.

¹⁶⁴ Там само.

¹⁶⁵ Багалій, Д.І. Заселення південної України (Запорожжя й Новоросійського краю) і перші початки її культурного розвитку. Харків: Союз, 1920. 112 с.

¹⁶⁶ Багалій, Д. Нарис української історіографії. Т.1: Літописи. Вип. 1. Київ: Друкарня Всеукраїнської академії наук, 1923. 140 с. (Збірник історично-філологічного відділу Української академії наук. № 1).

якому автор у п'яти розділах подав загальний нарис теорії історії; розглянув схуму української історії та зміст української історіографії, підкреслив її окремішність та самобутність; дослідив стародавні україно-руські літописи княжої доби; літописи Київської і Галицько-Волинської держави; західно-руські або литовські літописи литовської доби; дав аналіз працям істориків, які вивчали ці джерела; опублікував уривки з розглянутих у праці літописів¹⁶⁷.

У першому розділі «Загальний нарис теорії історії» автор продемонстрував різницю між елементарною та науковою історією, прослідкува еволюція історії, як науки, позначив роль історичної критики, пояснив умовне значення історичних свідчень, вказав на необхідність свободи наукового досліджу, залучив і показав допоміжні знання, описав культурний елемент в історії, розповів про філософію історії, про мистецтво й психологію в історії, про історичні закони, про суб'єктивізм і об'єктивізм в історії та про значення історії¹⁶⁸.

У другому розділі «Схема української історії і зміст української історіографії» вчений розкрив зв'язок української історіографії зі схемою української історії, навів сучасну йому схему української історії, пояснив значення національної ідеї в українській історії, вказав на знищення джерел української історії та відсутність свободи наукових дослідів у старі часи, визначив завдання «Нарису української історіографії»¹⁶⁹.

У третьому розділі «Стародавні україно-руські літописи князівської доби» автор розповів про унікальні історико-літературні пам'ятки X – XIII ст., фундаментальні документальні першоджерела, що висвітлюють походження, політичне життя, війни та культуру Київської держави, удільних князівств,

¹⁶⁷ Багалій, Д. Нарис української історіографії. Т.1: Літописи. С. І.

¹⁶⁸ Там само. С. 1-14.

¹⁶⁹ Там само. С. 15-38.

містять першу письмову згадку назви «Україна». Вчений повідомив, що найвидатніші пам'ятки літописання князівської доби збереглися у складі фундаментальних зводів: «Повість минулих літ» початку XII ст. (1113 р.), що звід, як традиційно вважається, уклав чернець Києво-Печерського монастиря Нестор на основі більш ранніх літописних зводів та усних переказів, що «Повість минулих літ» охоплює події від біблійних часів до початку XII ст., розповідає про походження східних слов'ян, розселення племен, діяльність перших київських князів (від Аскольда і Діра до Володимира Мономаха) та хрещення Русі. Дмитро Багалій проаналізував головні наукові розвідки, присвячені «Повісті минулих літ», розглянув дві розвідки академіка О.О. Шахматова про стародавні літописні зводи та про «Повість минулих літ». Дмитро Багалій проаналізував джерела «Повісті минулих літ», а також навів уривки із «Повісті минулих літ»: про розселення слов'яно-руських племен; про Варязький шлях; про звичаї слов'ян-русів; про смерть князя Володимира; про руських бранців, яких ведуть у половецький полон; про Любецький з'їзд князів¹⁷⁰.

У четвертому розділі «Обласні літописи з часів Київської і Галицько-Волинської держави» Дмитро Багалій докладно дослідив питання становлення та групування цих обласних (регіональних) літописів як унікальних історичних та літературних пам'яток, які відображали життя, політику та культуру окремих князівств Київської Русі та Галицько-Волинської держави. Пояснив, що «Київський літопис» XII ст. є яскравим зразком обласного літописання, охоплює події 1118 – 1199 рр., розглядає Київську землю, дії місцевих князів, містить детальні розповіді про боротьбу за київський престол, князівські міжусобиці, описи походів проти половців,

¹⁷⁰ Багалій, Д. Нарис української історіографії. Т.1: Літописи. С. 39-69.

має світський, емоційний характер, описує події живою мовою, складався різними авторами-книжниками (ігуменом Мойсеєм у Видубицькому монастирі), зберігся у складі пізнішого Іпатіївського списку. Вчений коротко окреслив головні оповідання «Київського літопису», пояснив його поділ на частини, навів думки професора Михайла Грушевського про «Київський літопис», його зміст та мову¹⁷¹.

Дмитро Багалій розглянув «Галицько-Волинський літопис» XIII ст. як головну писемну пам'ятку Галицько-Волинської держави, охоплює період 1201 – 1292 рр., що за змістом є першою великою енциклопедією (або «підручником історії») окремого українського регіону, складається з двох основних частин: Галицької (про життя і походи князя Данила Галицького) та Волинської (зосередженої на правлінні князів Василька Романовича, Володимира Васильковича та Мстислава Даниловича), обґрунтовує спадкоємність Галицько-Волинської держави від Київської Русі та прославляє рід Романа Мстиславича, відзначається високим літературним рівнем, детальними описами військових битв, політичних інтриг, дипломатії та психологічних портретів князів. Науковець навів відношення «Галицько-Волинський літопис» до «Київського літопису», розглянув погляд професора Михайла Грушевського на цей твір, його дослідження, про хронологію літопису, питання про авторів та їхнє ставлення до князів та освіти. Продемонстрував літературну форму мови та мову «Галицько-Волинського літопису», навів уривки з інших обласних українських літописів та уривки із «Київського літопису»¹⁷².

У п'ятому розділі «Західньо-руські або литовські літописи» Дмитро Багалій оцінив Литовську добу в історії Русі-України та літописи тих часів:

¹⁷¹ Багалій, Д. Нарис української історіографії. Т.1: Літописи. С. 70-111.

¹⁷² Там само.

«Короткий київський літопис» (або Супрасльський – пам’ятка історіографії кінця XV – початку XVI ст., що охоплює події від 862 до 1515 р., є цінним джерелом з історії Київської Русі та українських земель і становить частину великого Супрасльського збірника), «Густинський літопис» (український літопис початку XVII ст., який за кількістю залученого матеріалу та широтою картини рускої історії не мав рівних серед пам’яток української історіографії XVII ст., належав до монастирських літописів, розповідав про заснування Густинського монастиря, мав оповіді про загальноукраїнські події), «Литовські літописи» (або білорусько-литовські хроніки – пам’ятки історичної літератури XV – XVI ст., створені у канцеляріях Великого князівства Литовського, поєднували руські літописні традиції з тогочасною європейською історіографією для обґрунтування величі держави та її правителів). Автор розповів про їхні редакції. Розповів про Баркулабівський літопис – українсько-білоруський літопис, складений у кінці XVI – початку XVII ст., автором вважається священник Федір Филипович із білоруського містечка Баркулабово. Розмістив уривки із з розглядуваних ним західньо-русських літописів¹⁷³.

У 1925 р. Дмитро Багалій видав другий випуск першого тому «Нарису української історіографії»¹⁷⁴, де подав загальний нарис теорії історії, розглянув зміст української історіографії, підкреслив її окремішність та самобутність, дослідив козацькі літописи Самовидця, Граб’янки, Величка.

«Нариси української історіографії» Дмитра Багалія за широтою задуму, обсягом і докладністю, частково й за рівнем наукової аналітичності

¹⁷³ Багалій, Дмитро. Нарис української історіографії. Т.1: Вип. 1: Літописи. С. 112-138.

¹⁷⁴ Багалій, Дмитро. Нарис української історіографії. Т.1. Вип.2: Джерелознавство. Київ: З друкарні Української академії наук, 1925. 108 с.

перевершували всі наявні на той період синтетичні праці з українського джерелознавства та історіографії.

Вершиною попередньої наукової творчості Дмитра Багалія як історика, джерелознавця, історіографа стали узагальнюючі курси «Нарис української історіографії» (1923 – 1925) та «Нарис історії України на соціально-економічному ґрунті» (1928), які стали синтезом попередніх історіографічних досліджень Д.І. Багалія про В.Б. Антоновича, М.Ф. Біляшівського, М.С. Грушевського, О.Я. Єфименко, О.М. Лазаревського, М.Ф. Сумцова, І.Я. Франка, М.І. Яворського та інших істориків.

У 1928 р. Дмитро Багалій надрукував «Нарис історії України: на соціально-економічному ґрунті»¹⁷⁵. Зміст книги охоплює період первісної доби до XVI ст., у дванадцяти розділах подана історія народів, що населяли територію України у цей відрізок часу, описано їх побут, вірування, соціальні відносини, громадський устрій, ведення господарства, наведено географічні дані, приділено велику увагу Україні за часів татарської навали та історії Галицько-Волинської землі XIII – XV ст. Праця побудована на багатому джерельному матеріалі, значна частина якого вперше була введена автором у науковий обіг.

У 1927 р. Дмитро Багалій у рік свого 70-річчя видав автобіографію, в якій розповів про п'ятдесят років своєї праці для української науки та культури¹⁷⁶. В одинадцяти розділах автобіографії вчений розказав: у першому розділі про завдання автобіографії та бібліографії (с.1 - 6); у другому розділі про дитячі роки у Києві у 1857 – 1864 рр. (с. 6 - 14); у третьому розділі про

¹⁷⁵ *Багалій, Дмитро*. Нарис історії України: На соц.-екон. ґрунті. Т.1: Історіографічний вступ і доба натурального господарства /акад. Д. І. Багалій. Харків: Держ. вид-во України, 1928. 388 с.

¹⁷⁶ *Багалій, Дмитро*. Автобіографія: п'ятдесят літ на сторожі української науки та культури. Українська академія наук. Київ: З друкарні Української академії наук, 1927. 163 с.

початкову у 1865 – 1868 рр. та середню школи у 1868 – 1875 рр., про університети Київський та Харківський у 1876 – 1880 рр. (с.14 - 30); у четвертому розділі про його підготовку до наукової праці в Києві у 1880 – 1883 рр. (с.30 - 38); у п'ятому розділі по вибори на доцента Харківського університету (с.38 - 45); у шостому розділі про Харківський університет під після прийняття реакційного статуту 1884 р. та боротьбу проти нього прогресивної професури у 1884 – 1904 рр. (с. 45 - 64); у сьомому розділі про студентські рухи, тимчасову автономію, ректорство Дмитра Багалія у 1905–1910 рр. (с.65 - 73); у восьмому розділі про навчальну працю вченого (с.73 - 78); у дев'ятому розділі про його наукову працю перед революцією (с.78 - 114); у десятому розділі про громадську діяльність науковця перед революцією (с.114 - 126); в одинадцятому розділі про навчальну, наукову, громадську працю у 1917 – 1927 рр. (с. 126 - 146). Вчений подав бібліографію своїх праць, написаних у 1878 – 1927 рр. (с.147 - 163).

«Автобіографія» Дмитра Багалія має високу історичну, мемуарну, джерелознавчу цінність. Це фундаментальний документ для вивчення інтелектуальної біографії науковця, історії української науки та суспільно-політичних рухів ХІХ – ХХ ст. Це цінне джерело з історії України, містить унікальні спогади про дитинство, побут українців на Слобожанщині, про родину, про вплив українського середовища. Це літопис української науки, детально висвітлює створення та розвиток історичної школи Дмитра Багалія, становлення кафедри історії України, подана його рефлексія епохи та ідеології, відображено складний процес адаптації української інтелігенції до радянських реалій 1920-х років. Викладаний в автобіографії текст дозволяє дослідникам вивчати працю крізь призму тогочасних суспільно-політичних обставин.

Дмитро Багалій багато зробив для розбудови архівної системи у Українській соціалістичній радянській республіці, у видавничій справі, для підготовки кадрів архівістів та розробки теоретичних і практичних питань архівознавства¹⁷⁷.

У 1925 р. Дмитра Багалія обирають до складу Президії ІХ Всеукраїнського з'їзду Рад. Упродовж 1925 – 1932 рр. Дмитро Багалій головував у Центральному бюро секції наукових працівників УСРР, 1926 р. став першим директором новоутвореного Науково-дослідного інституту Тараса Шевченка, відкриття якого стало ще одним кроком, спрямованим на посилення наукового потенціалу столичного українознавства¹⁷⁸.

У 1929 р. Дмитра Багалія було обрано головою першого історико-філологічного відділу Всеукраїнської Академії наук. Програма дій нового голови відділу передбачала подолання "вузького академізму", виходу за межі "так званої аполітичної науки" та "засвоєння ідеології українських працюючих мас"¹⁷⁹.

Реорганізація академічної науки відбувалася на тлі масових арештів у справі так званої «Спілки визволення України», жертвами яких стали також деякі співробітники ВУАН на чолі з академіком Сергієм Єфремовим. Стурбоване цим керівництво Академії наук поспішило відмежуватися від своїх колег. Дмитро Багалій разом з іншими академіками (О.В. Корчак-Чепурківським, С.Ю. Семковським, О.П. Соколовським, О.В. Палладіним) узяв активну участь у публічному засудженні звинувачених у "контрреволюційній" діяльності вчених¹⁸⁰.

¹⁷⁷ Богдашина, О.М. Діяльність Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури імені акад. Д.І. Багалія (1921 – 1934 рр.). С. 59-70.

¹⁷⁸ Там само.

¹⁷⁹ Багалій Дмитро Іванович (1857 – 1932): <http://www.univ.kiev.ua/ua/geninf/osobystosti/bagalij/>

¹⁸⁰ Там само.

20 січня 1930 р. було заарештовано співробітника Дмитра Багалія академіка М.Є. Слабченка. Згодом у радянській пресі розпочалася кампанія критики, спрямована персонально проти Дмитра Багалія, якого звинувачували у "псевдомарксизмі", відсутності "пролетарської войовничості", ворожості до Радянської влади. Зрештою, учений втратив посаду голови історико-філологічного відділу після його розформування і був переведений на посаду другого заступника голови нового соціально-економічного відділу ВУАН. Чергова реорганізація історичної мережі в Академії наук на початку 1931 р. відбувалася уже без участі Дмитра Багалія¹⁸¹.

Дмитро Багалій очолював спеціальну комісію при ВУЦВК, завдяки діяльності якій вдалося повернути в Україну значну кількість архівних матеріалів¹⁸². Він був також головою Підготовчої комісії з виявлення культурних цінностей, які за Ризьким мирним договором повинні бути передані Польщі, та співробітником комісії з виявлення становища з архівними матеріалами тих повітів Волинської губернії, які переходили до Польщі¹⁸³.

Дмитро Багалій у 1921 – 1922 рр. очолював Харківську філію УНТ¹⁸⁴. Він був членом бюро Всеукраїнського комітету сприяння вченим (ВУКСУ), головою комісії з преміювання наукових праць. Як один із трьох співкерівників Бюро ВУКСУ, він багато зробив для покращання матеріального становища вчених, зокрема, домігся штатно-тарифного окладу

¹⁸¹ Багалій Дмитро Іванович (1857 – 1932): <http://www.univ.kiev.ua/ua/geninf/osobystosti/bagaliy/>

¹⁸² Богдашина, О.М. Діяльність Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури ім. акад. Д.І. Багалія (1921 – 1934 рр.). С. 67-68.

¹⁸³ Кравченко, В.В. Д. И. Багалей: научная и общественно-политическая деятельность. С. 103-104.

¹⁸⁴ Багалій, Д.І. Автобіографія. С. 134.

для викладачів та науковців, а також введення нової пенсійної системи для них¹⁸⁵. Завдяки Дмитру Багалію було відстояне право вчених рад, а не профспілок присуджувати наукові звання¹⁸⁶.

Як голова українського центрального бюро Секції наукових робітників України (1925 – 1932) вчений брав участь у I Всеросійському (1923) та II Всесоюзному (1927) з'їздах наукових робітників, у Всеукраїнських з'їздах Рад¹⁸⁷.

Недовгий час Дмитро Багалій у 1920 р. виконував обов'язки декана Академії теоретичних знань, був членом предметної комісії з історії України Харківського інституту народної освіти¹⁸⁸. Дмитро Багалій публічно підтримав фактичне скасування лекційної системи навчання, але сам у 1921 – 1927 рр. читав у Харківського інституту народної освіти великі лекційні курси з української історії та історіографії. Вчений створив наукову школу, очоливши Харківську науково-дослідну кафедру історії України при Харківського інституту народної освіти. Багато часу, сил та енергії Дмитро Іванович віддавав кафедральним справам, називав кафедру своєю "найулюбленішею, дорогою дитиною"¹⁸⁹.

Дмитро Багалій був першим директором Інституту імені Тараса Шевченка у 1926 – 1932 рр. На цій посаді він провадив велику організаційну роботу щодо дослідження та популяризації творчої спадщини Кобзаря. Дмитро Багалій був головою першого (1920 – 1923 рр.) та другого (1929 – 1930 рр.) редакційних комітетів із видання творів Олександра Потебні¹⁹⁰.

¹⁸⁵ *Кравченко, В. В.* Д. И. Багалей: научная и общественно-политическая деятельность. С. 106-107.

¹⁸⁶ *Богдашина, О.М.* Слобідський літописець історії України. С. 98.

¹⁸⁷ *Там само.*

¹⁸⁸ *Багалій, Д.І.* Автобіографія. С. 129.

¹⁸⁹ *Богдашина, О.М.* Слобідський літописець історії України. С. 98.

¹⁹⁰ *Там само.*

У кінці 1920-х років Дмитро Багалій активно підтримував обрання академіками ВУАН партійних і радянських діячів – М.О. Скрипника, В.П. Затонського, О.Г. Шліхтера, які не мали безпосереднього відношення до науки. У 1929 р. академік публічно засудив звинувачених у контрреволюційній діяльності за справою «Спілки визволення України», серед яких були особисті друзі та колеги. Він активно підтримував розгорнуту по всіх освітніх та наукових закладах компанію критики та самокритики¹⁹¹.

У радянський період відбулася певна еволюція поглядів Дмитра Багалія на історичний процес під впливом праць теоретиків марксизму та істориків-марксистів. Як відзначає Олена Богдашина, рефлексійними та ситуативними видаються постійні публічні твердження Дмитра Багалія 1920-х років про щирість і справжність його намагань оволодіти марксистською методологією у радянський період. Про ці спроби свідчать не тільки публічні заяви, а й тексти розвідок останніх років життя вченого. Але Дмитро Багалій так і не став марксистом. Учений фактично залишився прихильником змодернізованих позитивістських ідей, засвоївши марксизм на рівні використання соціологічних схем і марксистської термінології. Про збереження класичних наукових принципів історичного дослідження свідчила дискусія між Матвієм Яворським та Дмитром Багалієм. Головними недоліками праць провідного українського історика-марксиста Дмитро

Богдашина, О.М. Діяльність Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури імені акад. Д.І. Багалія (1921 – 1934 рр.). С. 85-86.

¹⁹¹ *Богдашина, О.М.* Слобідський літописець історії України. С. 99.

Кравченко, В.В. Д.И. Багалей: научная и общественно-политическая деятельность. С. 111-113.

Богдашина, О.М. Діяльність Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури імені акад. Д.І. Багалія (1921 – 1934 рр.). С. 90-100.

Багалій вважав недостатнє та необережне використання історичних джерел і велику кількість непідтверджених гіпотез¹⁹²

Вершиною усієї попередньої наукової творчості Дмитра Багалія як історика, джерелознавця, історіографа стали узагальнюючі курси «Нарис української історіографії» (1923 – 1925)¹⁹³ та «Нарис історії України на соціально-економічному ґрунті» (1928)¹⁹⁴. Ці праці стали синтезом попередніх історіографічних досліджень Дмитра Багалія про В.Б. Антоновича, М.Ф. Біляшівського, М.С. Грушевського, О.Я. Єфименко, О.М. Лазаревського, М.Ф. Сумцова, І.Я. Франка, М.І. Яворського та інших істориків. «Нариси української історіографії» Дмитра Багалія за широтою задуму, обсягом і докладністю, частково й за рівнем наукової аналітичності перевершували всі наявні на той період синтетичні праці з українського джерелознавства та історіографії. Водночас «Нарис історії України на соціально-економічному ґрунті» показав не до кінця вдалу спробу поєднати марксистську термінологію та схему історичного процесу з позитивістською методикою збору та інтерпретації історичних фактів¹⁹⁵.

Дмитро Багалій є автором понад 420 наукових праць, які стосуються історії Слобідської, Лівобережної та Південної України XV – XVIII ст., побудовані на багатому джерельному матеріалі, а також праць з питань краєзнавства, археології, етнографії, історіографії, архівознавства, музеєзнавства, археографії та інших історичних дисциплін. Вчений увів у

¹⁹² Богдашина, О.М. Слобідський літописець історії України. С. 99.

¹⁹³ Багалій, Д. Нарис української історіографії. Том 1: Літописи. Вип. 1. Київ: Друк. Всеукр. акад. наук, 1923. 138 с.

¹⁹⁴ Багалій, Д.І. Нарис історії України: На соц.-екон. ґрунті. Т. 1: Історіографічний вступ і доба натурального господарства / акад. Д. І. Багалій. Харків: Держ. вид-во України, 1928. 388 с.

¹⁹⁵ Богдашина, О.М. Слобідський літописець історії України. С. 99.

науковий обіг велику кількість фактичних матеріалів, які взяв із архівних джерел, археологічних розкопок.

Наукові твори Дмитра Багалія становили новий, принципово якісний, етап становлення української регіоналістики, зробивши систематичним вивчення Слобожанщини. Праці науковця мали велике значення для подальшого розвитку інших історичних дисциплін.

Помер Дмитро Іванович Багалій 9 лютого 1932 р. внаслідок серцевої недостатності, ускладненої грипозним запаленням легенів.

У 1957 р., в умовах "хрущовської відлиги" й тимчасової лібералізації політики в українському питанні, стало можливим відзначити 100-річчя із дня народження Дмитра Багалія скромною, але змістовною публікацією І.Д. Бойка в «Українському історичному журналі». Фактично ця стаття була першою і на кілька десятиліть єдиною спеціальною узагальнюючою працею про Дмитра Багалія, яка поклала початок реабілітації вченого в СРСР, а наукова спадщина вченого увійшла до золотого фонду української культури.

Підсумуємо. Харків у радянський період 1920 – 1932 рр. життя і діяльності Дмитра Багалія це час, коли академік Багалій розпочав активно співробітничати з більшовицькою владою. Протягом 1920 – 1932 рр. науковець постійно здійснював публічні реверанси перед новою владою, беручи активну участь у реформуванні системи освіти та науки. Дмитро Багалій схвалив ліквідацію більшовицькою владою університетської системи вищої школи в Україні, брав участь у спеціальній комісії при Наркоматі освіти УСРР, яка розробляла документацію реформи вищої школи, був першим директором Інституту імені Тараса Шевченка (1926 – 1932), проводив велику організаційну роботу щодо дослідження та популяризації творчої спадщини Кобзаря.

Реорганізація академічної науки відбувалася на тлі масових арештів у справі так званої «Спілки визволення України», жертвами яких стали також деякі співробітники ВУАН на чолі з академіком Сергієм Єфремовим. Дмитро Багалій у 1929 р. разом з іншими академіками узяв активну участь у публічному засудженні звинувачених у "контрреволюційній" діяльності вчених", серед яких були особисті друзі та колеги. Одночасно він активно підтримував розгорнуту по всіх освітніх та наукових закладах компанію критики та самокритики.

У кінці 1920-х років Дмитро Багалій активно підтримував обрання академіками ВУАН партійних і радянських діячів – М.О. Скрипника, В. П. Затонського, О.Г. Шліхтера, які не мали безпосереднього відношення до науки.

Вершиною попередньої наукової творчості Дмитра Багалія як історика, джерелознавця, історіографа стали узагальнюючі курси «Нарис української історіографії» (1923 – 1925) та «Нарис історії України на соціально-економічному ґрунті» (1928), які стали синтезом попередніх історіографічних досліджень Д.І. Багалія про В.Б. Антоновича, М.Ф. Біляшівського, М.С. Грушевського, О.Я. Єфименко, О.М. Лазаревського, М.Ф. Сумцова, І.Я. Франка, М.І. Яворського та інших істориків.

«Нариси української історіографії» Дмитра Багалія за широтою задуму, обсягом і докладністю, частково й за рівнем наукової аналітичності перевершували всі наявні на той період синтетичні праці з українського джерелознавства та історіографії.

Після арешту 20 січня 1930 р. академіка М.Є. Слабченка розпочалася кампанія критики, спрямована персонально проти Дмитра Багалія, якого звинувачували у "псевдомарксизмі", відсутності "пролетарської войовничості", ворожості до Радянської влади.

Дмитро Багалій є автором понад 420 наукових праць, які стосуються історії Слобідської, Лівобережної та Південної України XV – XVIII ст., побудовані на багатому джерельному матеріалі, а також праць з питань краєзнавства, археології, етнографії, історіографії, архівознавства, музеєзнавства, археографії та інших історичних дисциплін. Вчений увів у науковий обіг велику кількість фактичних матеріалів, які взяв із архівних джерел, археологічних розкопок.

Наукові твори Дмитра Багалія становили новий, принципово якісний, етап становлення української регіоналістики, зробивши систематичним вивчення Слобожанщини. Праці науковця мали велике значення для подальшого розвитку інших історичних дисциплін.

Вивчення життєвого шляху та діяльності Дмитра Івановича Багалія дозволило нам побачити його як авторитетного науковця, знаного і шанованого багатьма відомими діячами своєї доби, який відзначався широтою наукових інтересів, ерудованістю і надзвичайною відданістю улюбленій роботі.

ВИСНОВКИ

Вивчення життєвого шляху та діяльності Дмитра Багалія у Києві та Харкові дозволило нам побачити історика як авторитетного науковця, знаного і шанованого багатьма відомими діячами своєї доби, який відзначався широтою наукових інтересів, ерудованістю і надзвичайною відданістю улюбленій роботі.

Ми виконали мету дипломної роботи – *дослідити місце і роль Києва та Харкова у житті та науковій діяльності Дмитра Багалія.*

Ми вивчили *роль і місце Києва* у житті гімназиста, студента, історика, дослідника, громадянина Дмитра Багалія в 1857 – 1882 рр. у Київський період його життя та діяльності. Цей період тривав від його народження у 1857 р., під час навчання у прогімназії, Другій київській гімназії, на історико-філологічному факультеті Університету Св. Володимира, відзначився захистом магістерської дисертації «История Северской земли до пол. XIV столетия» у 1882 р., що дало йому можливість бути обраним штатним доцентом кафедри російської історії Харківського університету. Отже, 1857 – 1882 рр. стали порою становлення та формування гімназиста, студента, історика, дослідника, громадянина Дмитра Багалія.

Ми дослідити *роль і місце Харкова* у житті та діяльності Дмитра Багалія у 1883 – 1919 рр. Харківський дореволюційний період життя та діяльності Дмитра Багалія був дуже плідним, насичений подіями та досягненнями, став вершиною розкриття наукової, адміністративної, громадянської активності вченого. Це був час розквіту, визнання та зрілості в усіх видах діяльності. Дмитро Багалій перебував у центрі наукового та громадського життя України, брав активну участь у роботі організацій та установ, створених для розвитку і популяризації історичних досліджень.

На нашу думку, це був найцікавіший час його життя – період злету, активного життєвого сходження під час роботи в Харківському університеті як доцента, захист докторської дисертації у «О колонизации степной окраины Московского государства», напружена наукова праця професора, ректора у 1905 – 1910 рр., обрання тричі членом Державної Ради (березень – липень 1906 р., жовтень 1906 – липень 1907 рр., жовтень 1911 – 1914 рр.) від Російської академії наук, обрання головою Харківської міської думи та міським головою Харкова у 1914 – 1917 рр.

Дмитро Багалій створив у цей період фундаментальні дослідження з історії Харківського університету, праці про діяльність Василя Каразіна, розвідки про видатних громадських і культурних діячів краю: П.П. Гулака-Артемовського, Г.Ф. Квітку-Основ'яненка, Г.П. Данилевського, Т.Ф. Осиповського, І.С. Рижського, О.О. Потебню, І.Ф. Тимковського і найулюбленішого для нього Г.С. Сковороду, поглиблено вивчав проблеми соціально-економічної історії Лівобережної та Південної України, колонізації Новоросійського краю.

Громадська діяльність Дмитра Багалія у цей період була насиченою та плідною: він став одним із керівників Історико-філологічного товариства, очолив видавничий комітет Харківського товариства грамотності (1891 – 1904), був головою правління Харківської громадської бібліотеки (1893 – 1906) гласним Харківської міської думи.

Дмитро Багалій виявив свої кращі якості як організатор краєзнавчого руху, музейної, архівної та книговидавничої справи на Слобожанщині.

Урочисте вшанування 25-річного (1905 р.) та 30-річного (1910 р.) ювілею науково-педагогічної діяльності Дмитра Багалія засвідчило поважне ставлення до вченого як до науковця та громадського діяча. Дмитро Багалій досяг блискучих успіхів – дійсний статський радник, потомствений дворянин,

кавалер орденів святих Станіслава, Володимира та Анни з генеральським титулом «превосходительства», заслужений професор і ректор університету, тричі обраний від Російської академії наук членом Державної Ради Російської імперії, міський голова Харкова – він одночасно був видатним ученим-істориком, блискучим лектором, визначною громадською особистістю.

Ми вивчили *роль і місце Харкова у радянський період* життя та діяльності Дмитра Багалія в 1920 – 1932 рр. Це був час, коли академік Багалій розпочав активно співробітничати з радянською владою, здійснював публічні реверанси перед нею, брав активну участь у реформуванні системи освіти та науки, схвалив ліквідацію університетської системи вищої школи в Україні, брав участь у спеціальній комісії при Наркоматі освіти УСРР, яка розробляла документацію реформи вищої школи, був першим директором Інституту імені Тараса Шевченка (1926 – 1932), проводив велику організаційну роботу щодо дослідження та популяризації творчої спадщини Кобзаря.

Реорганізація академічної науки відбувалася на тлі масових арештів у справі так званої «Спілки визволення України», жертвами яких стали співробітники ВУАН на чолі з академіком Сергієм Єфремовим. Дмитро Багалій у 1929 р. разом з іншими академіками узяв активну участь у публічному засудженні звинувачених у "контрреволюційній" діяльності вчених", серед яких були його особисті друзі та колеги. Він активно підтримав розгорнуту по всіх освітніх та наукових закладах компанію критики та самокритики, підтримав обрання академіками ВУАН партійних і радянських функціонерів, які не мали безпосереднього відношення до науки. У січні 1930 р. розпочалася кампанія критики, спрямована персонально проти Дмитра Багалія, якого звинувачували у "псевдомарксизмі", відсутності "пролетарської войовничості", ворожості до радянської влади.

Вершиною наукової творчості Дмитра Багалія як історика, джерелознавця, історіографа у цей період стали узагальнюючі курси «Нарис української історіографії» (1923 – 1925) та «Нарис історії України на соціально-економічному ґрунті» (1928), які стали синтезом попередніх історіографічних досліджень вченого. «Нариси української історіографії» Дмитра Багалія за широтою задуму, обсягом, докладністю, рівнем наукової аналітичності перевершували всі наявні на той період синтетичні праці з українського джерелознавства та історіографії.

Дмитро Багалій є автором понад 420 наукових праць, які стосуються історії Слобідської, Лівобережної та Південної України XV – XVIII ст., побудовані на багатому джерельному матеріалі, також праць з питань краєзнавства, археології, етнографії, історіографії, архівознавства, музеєзнавства, археографії та інших історичних дисциплін. Вчений увів у науковий обіг велику кількість фактичних матеріалів, які взяв із архівних джерел, археологічних розкопок. Наукові твори Дмитра Багалія становили новий, принципово якісний, етап становлення української регіоналістики, зробивши систематичним вивчення Слобожанщини. Праці науковця мали велике значення для подальшого розвитку інших історичних дисциплін.

Київ і Харків – стали для Дмитра Багалія географічними координатами його біографії та інтелектуальними просторами, що в сукупності визначили масштаб його особистості, глибину його наукового мислення та громадянську позицію.

Харківський дореволюційний період став найбільш плідним і представницьким у науковому відношенні. Це був надзвичайно інтенсивний час його академічної та громадської діяльності.

Харків дав Багалію те, що Київ міг лише обіцяти: широку архівну базу, сприятливе середовище Харківського історико-філологічного товариства,

ректорську кафедру, можливість стати літописцем цілого регіону. Праці з історії Слобожанщини і Харкова, дослідження колонізаційних процесів, монографія про історію Харківського університету створювалися у тісній, органічній взаємодії науковця з містом, яке він вивчав, яким управляв, очолюючи міську думу.

Дмитро Багалій перетворив Харків на самодостатній науковий центр, здатний продукувати дослідження загально-українського та загально-імперського масштабу, вписав історію Слобожанщини у ширший контекст українського і загально-історичного процесу. Праці вченого з історії Лівобережної та Південної України, дослідження колонізації степового прикордоння Московської держави, узагальнюючий «Нарис історії України» переконливо демонструють його звернення до макроісторичних питань.

Радянський період у Харкові після 1920 року ознаменувався для Дмитра Багалія поєднанням наукового визнання з наростаючим ідеологічним тиском. Він здобув статус академіка, очолив науково-дослідну кафедру, продовжував активно публікуватися. Але був змушений пристосовуватися до нових концептуальних вимог, дистанціюватися від частини власних попередніх суджень. Харківський Багалій доби українізації зробив помітний внесок у розвиток історіографії, джерелознавства, біографістики, зберіг власну дослідницьку особистість, незважаючи на тиск зовнішніх обставин.

Київ і Харків у біографії Дмитра Багалія стали двома етапи, двома смисловими полюсами його наукового і людського шляху.

Київ дав йому коріння, Харків дав ґрунт для розквіту. Київ навчив строгої академічної культури, Харків надав простір для її реалізації в умовах, коли дослідник ставав частиною історії краю, що вивчав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. *Багалеї Д.* Історія Льва Діакона як джерело для російської історії. *Університетські відомості.* 1878. № 5.
2. *Багалеї, Д.* Історія Северської землі до половини XIV століття. Київ, 1882. 329 с.
3. *Багалеї, Д.* Очерки з історії колонізації степної окраїни Московського державства. Москва: Університетська тип., 1887. 634 с.
4. *Багалеї, Дмитрій.* Магдебургське право в Левобережній Малоросії. Санкт-Петербург: Тип. В.С. Балашева, 1892. 55 с.
5. *Багалеї, Д.* Просвітительська діяльність Василя Назаровича Каразіна (1773 – 1842 г.). *Записки Харківського університету,* 1893. С. 81 - 111.
6. *Багалеї, Дмитрій.* Просвітительська діяльність Василя Назаровича Каразіна: (речь, сказан. 8 нояб. 1892 г. по случаю 50-летия со дня кончины Каразіна). Харків: Тип. А. Дарре, 1893. 31 с.
7. *Сочинения Григория Саввича Сковороды.* (1794 – 1894 год: с портр. его, видом могилы и снимками почерка / собр. и ред. Д.И. Багалеем. Харків: Тип. губернского правления, 1894. [14], СХХХІ, 132, 352 с.: ил. 7 том «Сборника Харківського історико-філологічного товариства».
8. *Григорій Саввич Сковорода: его учение, жизнь и значение:* (речь, произнес. в публ. заседании Харків. ист.-філол. о-ва, по случаю исполнившегося 29 окт. 1894 г. столетия со дня смерти этого философа) / Д.И. Багалеї. Харків: Тип. губернского правления, 1896. 4, 16 с.

9. *Багалей, Дмитрий.* Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам). Т.1 (1802 – 1815 г.). Харьков: Паровая Типография и Литография Зильберберг, 1893 – 1898. 1204 с.
10. *Багалей, Дмитрий.* Опыт истории Харьковского университета: (по неизд. материалам) / проф. Д.И. Багалей. Харьков: Паровая типография и литография М. Зильберберга и С-вья, 1898 – 1904. Т.2: С 1815 по 1835 год. 1904. VI, 1136 с.
11. *Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805 – 1905)* / сост.: Д.И. Багалей, Н.Ф. Сумцов, В.П. Бузескул. Харьков: Тип. Адольфа Дарре, 1906. VIII, 329, XIV с., 4 л. ил.
12. *Багалей, Д.И., Миллер Д.П.* История города Харькова за 250 лет его существования (с 1655-го по 1905-й год): ист. моногр. Харьков: Паровая тип. и литогр. М. Зильберберг и С-вья, 1905 – 1912. Т.1: XVII – XVIII вв. 1905. II, 568 с.: ил., пл. Т. 2: XIX-й и начало XX-го века. 1912. 973 с.: табл.
13. *Багалей Д.И.* Речи в Харьковской городской думе при избрании и вступлении в должность харьковского городского головы. Харьков, 1915.
14. *Издание сочинений Г.С. Сковороды и состоящие в связи с ними исследования о нем: к 120-й годовщине со времени его кончины: (1794 – 1914 гг.)*: I – VIII /Д.И. Багалей. Петроград: Тип. имп. Акад. наук, 1915. 58 с.
15. *Багалей, Д.И.* К гражданам Харькова. *Известия Харьковского городского совета рабочих и солдатских депутатов.* 1197. № 71. 1-14 июня; Издания Харьковской городской Думы. 1917. № 1-3. С.59-61.
16. *Багалій, Д.І.* Історія Слободської України. Харків: Союз, 1918. 308, [2] с., 71 мал., 2 к.
17. *Багалій, Д.І.* Заселення південної України (Запорожжя й Новоросійського краю) і перші початки її культурного розвитку. Харків: Союз, 1920. 112 с.

18. *Багалій, Д.* Нарис української історіографії. Т.1: Літописи. Вип. 1. Київ: Друкарня Всеукраїнської академії наук, 1923. 140 с. (Збірник історично-філологічного відділу Української академії наук. № 1).
19. *Багалій, Дмитро.* Нарис української історіографії. Т.1. Вип. 2: Джерелознавство. Київ: З друкарні Української академії наук, 1925. 108 с.
20. *Багалій, Д.І.* Український мандрований філософ Гр[игорій] Сав[ич] Сковорода. Харків: Держвидав України, 1926. 397 с. : іл., портр. Бібліогр.: с. 377 - 393.
21. *Багалій, Дмитро.* Автобіографія: п'ятдесят літ на сторожі української науки та культури. Українська академія наук. Київ: З друкарні Української академії наук, 1927. 163 с.
22. *Багалій, Дмитро.* Нарис історії України: На соц.-екон. ґрунті. Т.1: Історіографічний вступ і доба натурального господарства /акад. Д.І. Багалій. Харків: Держ. вид-во України, 1928. 388 с.
23. *Багалій Д.І.* Вибрані праці: У 6 т. Т 1: Автобіографія. Ювілейні матеріали. Бібліографія /Д.І. Багалій; НАН України. Ун-т укр. археогр. та джерелознавства ім. М.С. Грушевського (Харк. філ.), ХГІ «НУА», Нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. Харків: ХГІ «НУА»; Золоті сторінки, 1999. 600 с.
24. *Багалій, Д.І.* Історія Слобідської України. Передм., комент. В.Л. Маслійчук; упоряд. О.О. Савчук. Харків: Олександр Савчук, 2019. XXXI, [1], 399 с.: [74 іл., 2 мапи]. Бібліогр.: с. 301 - 306.

Література

25. *Багалій Дмитро Іванович* (1857–1932). Історик в Харківському університеті: 1883 – 1927. Ректор. 1906 – 1911: http://www.univer.kharkov.ua/ua/general/our_university/rectors?cat=23&ofs=0.

26. Багалій Дмитро Іванович. Сайт КНУ ім. Т. Шевченка:
<http://www.univ.kiev.ua/ua/geninf/osobystosti/bagaliy/>.
27. Барвинський, В.А. Труды Д.И. Багалея по истории Малоросии. *Сборник Харьковского историко-филологического общества*. 1911. Т. 20. С. 42-47.
28. Барвінський, В.О. Дмитро Іванович Багалій як історик Слобідської України. *Ювілейний збірник на пошану академіка Д.І. Багалія*. Київ, 1927. С. 179-192.
29. Богдашина, О.М. Слобідський літописець історії України Д.І. Багалій. *Український історичний журнал*, № 1, 2008. С. 88-112.
30. Богдашина, О.М. Діяльність Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури імені акад. Д.І. Багалія (1921– 1934 рр.). Харків: ХДПУ, 1994. 196 с.
31. Вернадский, В.И. Страницы автобиографии. Москва, 1981. С. 207-214.
32. Герасименко, Н.О. Багалій Дмитро Іванович. *Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Інститут історії України НАН України. Київ: Наук. думка, 2003. Т. 1: А-В. С.159-161.*
http://www.history.org.ua/?termin=Bahaliy_D
33. Голубовский, П. [Рец. на кн.]: Багалей Д. История Северной земли до половины XIV ст. *Киевская старина*. 1882. Кн. 6. С.519-523.
34. Дейч Лев Григорович: https://uk.wikipedia.org/wiki/Дейч_Лев_Григорович.
35. Дмитро Багалій: життя і спадщина видатного українського історика. Міжнародний культурний портал Експеримент: <https://md-eksperiment.org/post/20240902-dmytro-bahaliy-zhyttja-i-spadshchyna-vydatnoho-ukrayinskoho-istoryka>
36. Дмитро Іванович Багалей – професор Харківського університету: *Бібліогр. покажч. / Упоряд.: Ю.Г. Шевченко, Р.А. Ставинська, М.Г. Швалб. Харків, 1993.*

37. *Иванов, Е.М.* Харьковский исторический архив. *Сборник Харьковского историко-филологического общества.* 1905. Вып. 14. С.75-108.
38. *Каганов, Влад.* Киев. Вторая мужская гимназия. Преподаватели: <https://www.proza.ru/2016/05/22/2075>.
39. *Коломієць, Т.В.* Українське культурне життя Харківського університету за час ректорства Д.І. Багалія. *Багаліївські читання в НУА: Д.І. Багалій і культура Слобідської України.* Ч. 3. Харків, 2000. С.25-28.
40. *Кравченко, В.В.* Д.И. Багалей: Научная и общественно-политическая деятельность. Харьков, 1990. 176 с.
41. *Кравченко, В.В.* Д.І. Багалій в світлі й тіні своєї «Автобіографії». *Вибрані праці:* у 6 т. Харків, 1999. Т.1.
42. *Кравченко В.В.* “Славних прадідів великих...”. Передмова /В. Кравченко Д. Багалій. Історія Слобідської України. Харків, 1990. С. 6 - 12.
43. *Кравченко В.В.* Дмитро Іванович Багалій та його доба. Дмитро Іванович Багалій – професор Харківського університету: Бібліографічний покажчик. Харків, 1992.
44. *Линниченко, И.* [Рец. на кн.]: Голубовский П. История Северской земли до пол. XIV ст. Багалей Д. История Северской земли до пол. XIV ст. *Журнал Министерства народного просвещения.* 1883. № 5. С. 163-203.
45. *Мигель, Б.К., Журавский, Ю.И.* Д.И. Багалей как историк Харьковского университета. *Вестник Харьковского университета.* 1983. № 238. С. 40-48.
46. *Пиріг, П.* Д.І. Багалій як дослідник історії Слобожанщини. *Академія пам'яті професора Володимира Антоновича.* Київ, 1994. С. 193-201.
47. *Профессор Дмитрий Иванович Багалей:* К двадцатипятилетней годовщине его учено-педагогической деятельности. Харьков, 1906. 30 с.

48. *Процик, А.* Академік Дмитро Іванович Багалій – носій української академічної традиції Києва у Харківському університеті. *125 років київської української академічної традиції*. Нью-Йорк, 1993. С.265-278.
49. *Стариков, Г.М.* Д.І. Багалій і український національний рух кінця ХІХ – початку ХХ ст. *Сумська старовина*. 2008. № ХХІV. С.137-145.
50. *Сумцов, Н.Ф.* Двадцятипятилетие Историко-филологического общества при императорском Харьковском университете. *Сборник Харьковского историко-филологического общества*. 1905. Вып. 14. С.17-28.
51. *Толочко, О.П.* Дві не зовсім академічні дискусії: І.А. Линниченко, Д.І. Багалій, М.С. Грушевський. *Український археографічний щорічник: Нова серія*, вип. 2. Київ, 1993. С.92-103.
52. *Шипов Д.Н.* Воспоминания и думы о пережитом. Москва, 1918. С.433-434.
53. *Юбелейний збірник на пошану академіка Дмитра Йвановича Багалія: З нагоди сімдесятої річниці життя та п'ядесятих роковин наукової діяльності*. Київ, 1927. 1188 с.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Дмитро Багалій у 1880 р.

Додаток 2

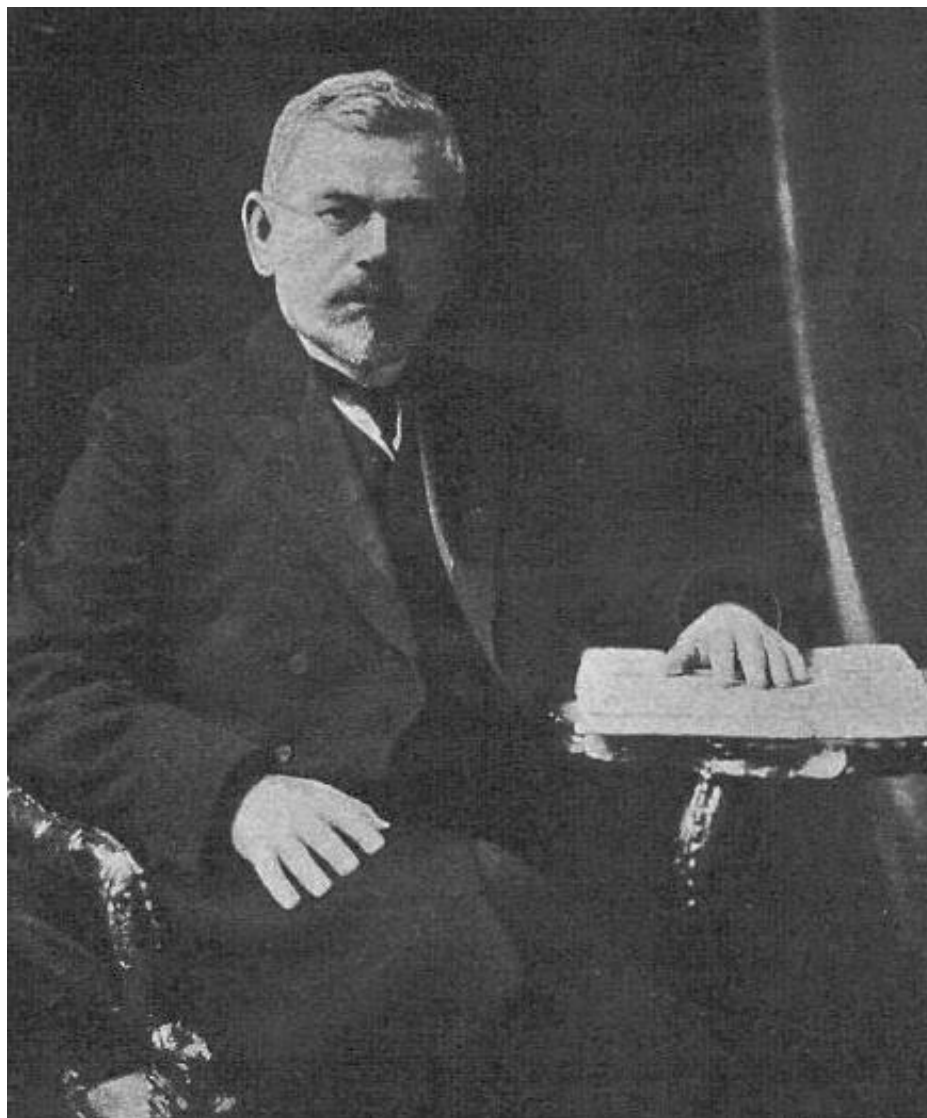
Дмитро Багалій у кінці 90-х рр. XIX ст.

Додаток 3

Дмитро Багалій

Додаток 4

Дмитро Багалій 10-ті роки XX ст.

Додаток 5

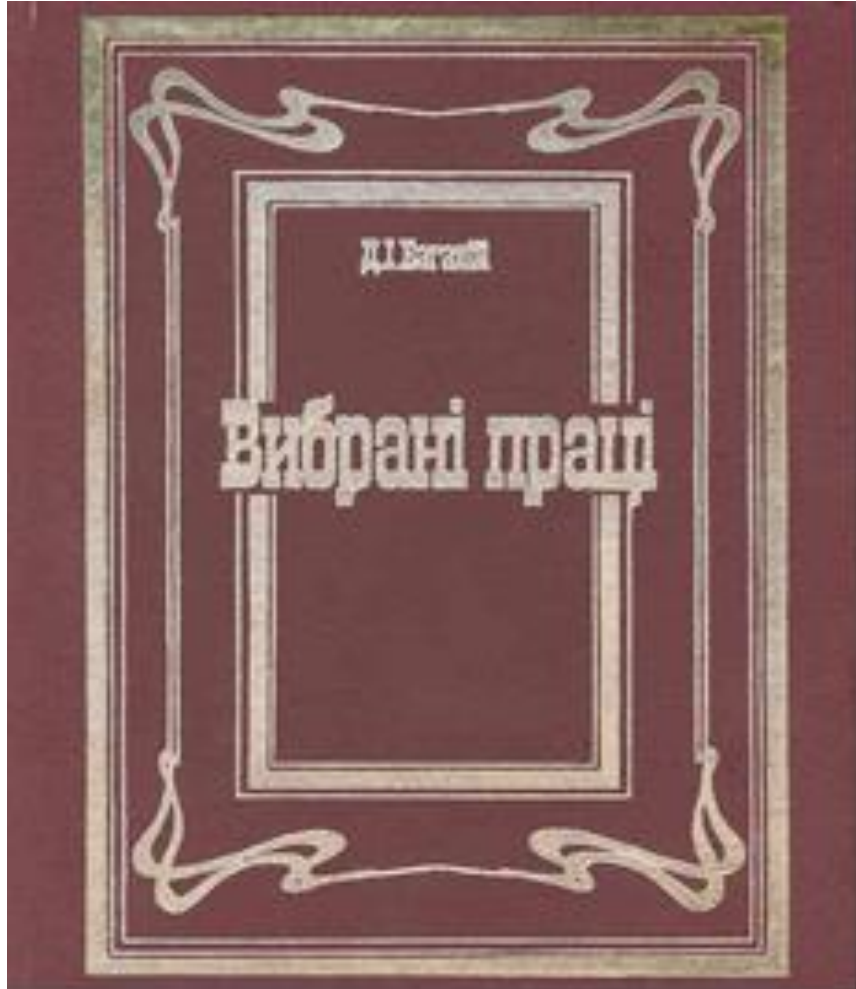
Дмитро Багалій 10-ті роки XX ст.

Додаток 6

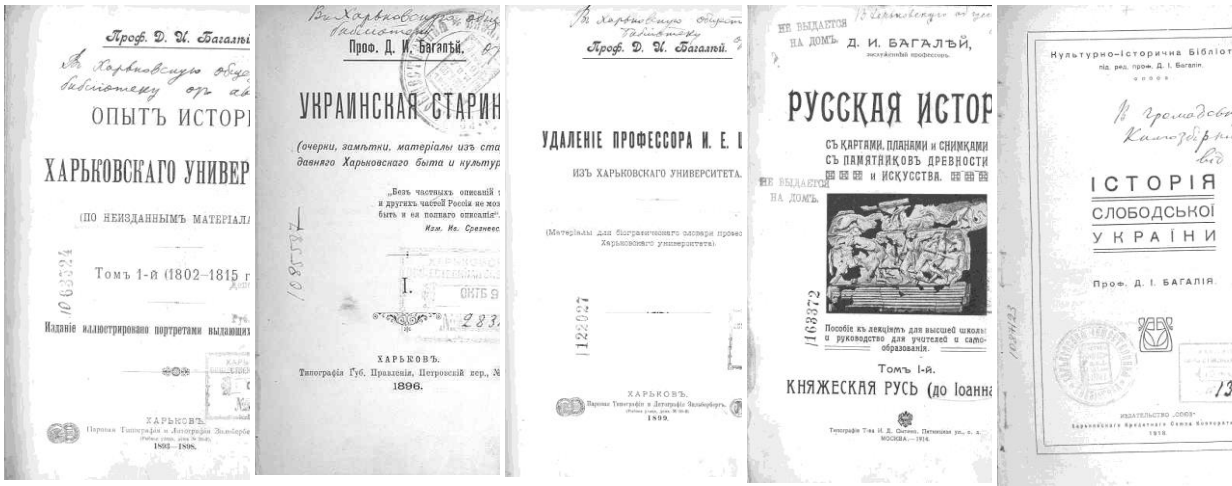
Багалій Дмитро. Автобіографія: П'ятдесят літ на сторожі української науки та культури. Укр. Акад. наук. К., 1927. 163 с.

Додаток 7

Багалій Д.І. Вибрані праці: У 6 т. Т. 1: Автобіографія. Ювілейні матеріали. Бібліографія. НАН України. Ун-т укр. археогр. та джерелознавства ім. М.С.Грушевського (Харк. філ.), ХГІ "НУА", Нац. ун-т ім. В.Н.Каразіна. Х.: ХГІ "НУА"; Золоті сторінки, 1999. 600 с.

Додаток 8

Видання з автографами Д.І.Багалія з фондів ХДНБ ім. В.Г.Короленка

Додаток 9

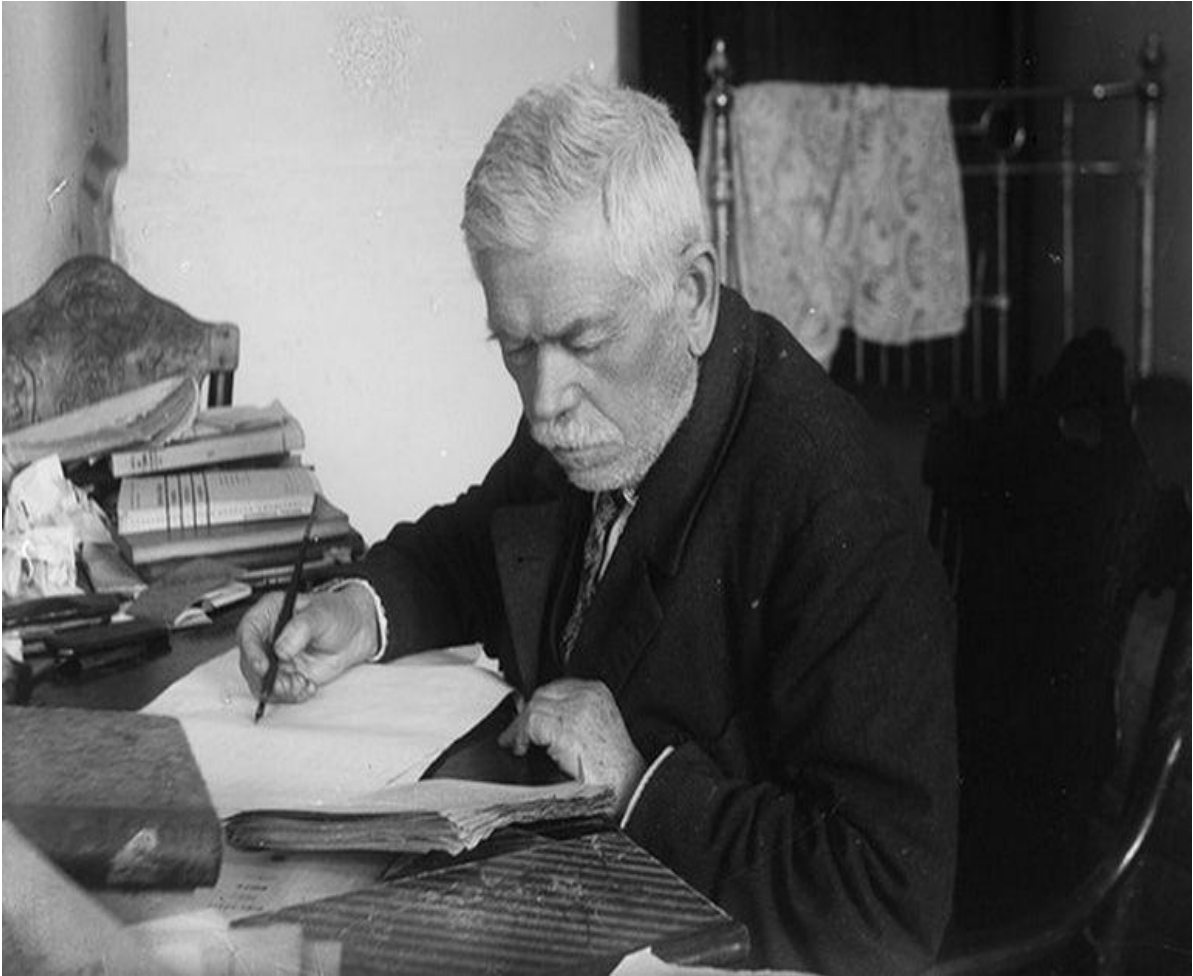
Багалей Д.И. История города Харькова за 250 лет его существования (с 1655-го по 1905-й год): Ист. моногр. /Д.И.Багалей, Д.П.Миллер. Х.: Тип. и литогр. "М.Зильберберг и Сыновья", 1912. Т.2.

Додаток 10

*Український історик, філософ та громадський діяч, академік НАН України
Дмитро Багалій, 1918 р.*

Додаток 11

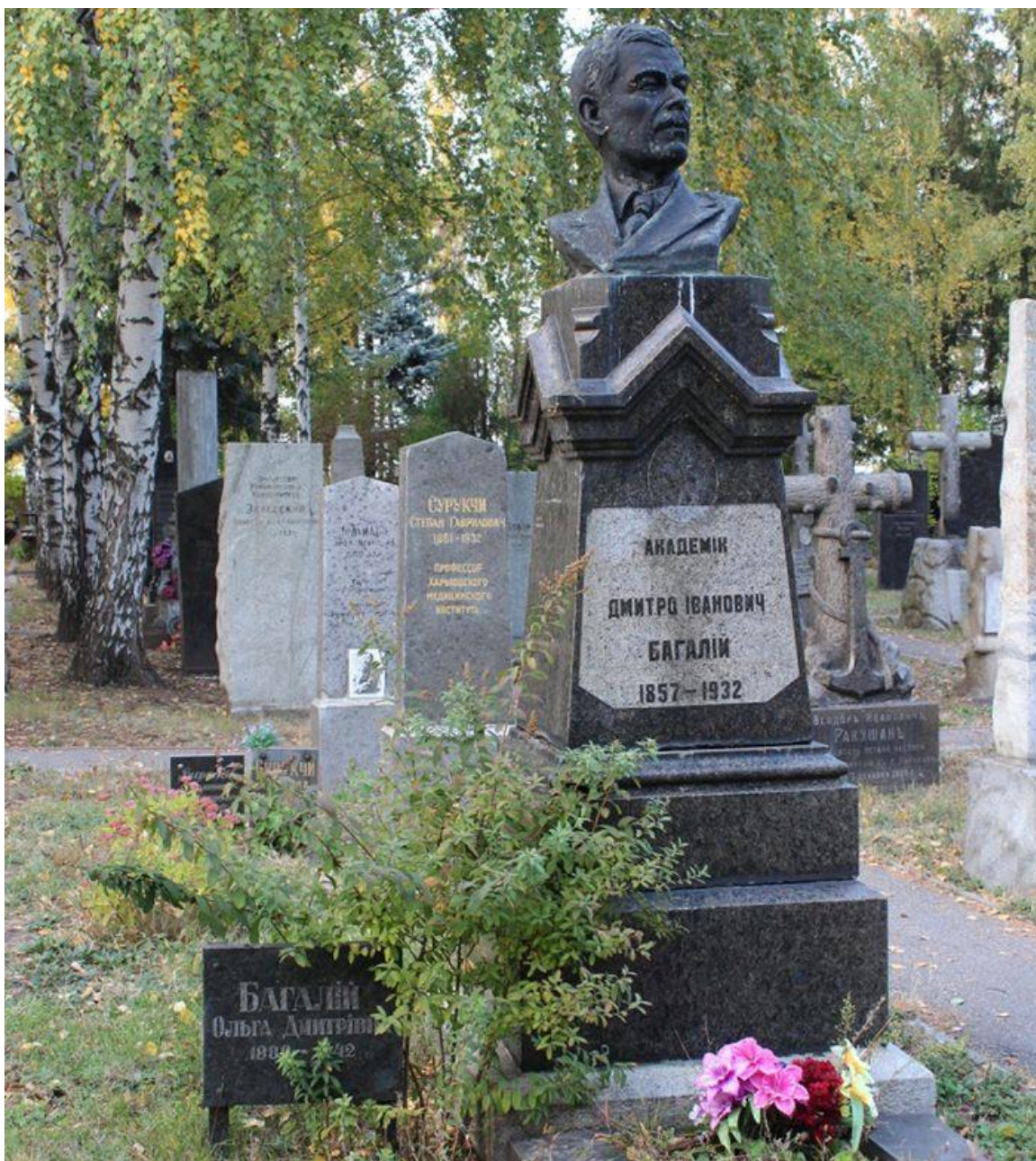
Дмитро Багалій

Додаток 12

*Пам'ятник Дмитру Багалію біля Харківського університету
імені Василя Каразіна*

Додаток 13

Могила Дмитра Багалія на міському кладовищі Харкова